

Володимир Прокопенко

Щодо зав'язування поясів у Східній Європі XVI–XVII ст.

Ключові слова: *тканий пояс, сітчастий пояс, пояс із плетеного шнуру, зав'язування поясу, Східна Європа, XVI ст., XVII ст.*

Представлена стаття піднімає маловивчене питання щодо зав'язування поясів у Східній Європі XVI–XVII ст. У роботі розглядаються три типи поясів: ткани широкі кушаки, сітчасті пояси та пояси з плетеного шнуру, для кожного з яких наведено короткий опис. Основу статті складають зображувальні джерела Османської імперії та Східної Європи XVI–XVII ст., які дозволили автору виокремити окремі підходи до зав'язування поясів, прослідкувати деякі територіальні, часові тенденції та зробити припущення щодо поширення поясів різного типу.

Volodymyr Prokopenko

On Tying of Belts in Eastern Europe in the 16th–17th Centuries

Keywords: *woven belt, netted belt, braided cord belt, belt tying, Eastern Europe, 16th century, 17th century.*

The presented article addresses a little-studied topic concerning the tying of belts in Eastern Europe during the 16th–17th centuries. The study examines three types of belts: woven wide sashes, netted belts, and braided cord belts, each briefly described. The main part of the article is based on visual sources from the Ottoman Empire and Eastern Europe of the 16th–17th centuries, which allowed the author to identify specific methods of tying belts, trace certain regional and temporal trends, and make assumptions regarding the distribution of various types of belts.

Прокопенко Володимир Михайлович

Кандидат хімічних наук, науковий співробітник Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В.П. Кухаря НАН України, м. Київ, Україна.

Prokopenko Volodymyr

PhD, research fellow of the V.P. Kukhar Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9764-3990

e-mail: email@striy.org.ua

На жаль, пояси як окремий елемент костюму все ще доволі мало досліджені істориками костюму. Поодинокі праці, що стосуються Східної Європи XVI–XVII ст., концентруються навколо окремих зразків або типів, та не дають цілісної картини історії їхнього розвитку та поширення. Звісно, подібна праця потребує ґрунтовних досліджень археологічних, писемних та зображувальних джерел, що наразі для автора є непомірною задачею. Через значне обмеження в ресурсах та доступу до необхідних матеріалів ми сконцентрували свою увагу на способах зав'язування поясів, які можна прослідкувати в зображувальних джерелах. Нас зацікавило те, як пояси, які побутували у Східній Європі XVI–XVII ст., могли зав'язуватися та які особливості їхньої конструкції впливали на це.

Звісно, на першому етапі дослідження, значна частина наших висновків є скоріше сміливими припущеннями та теоріями, які ще необхідно підтвердити. І саме тому ми плануємо продовження цієї статті, де спробуємо на практиці відтворити низку підходів до зав'язування поясів, які ми бачимо на зображеннях епохи.

А розпочати нашу роботу варто зі знайомства з відомими нам типами поясів. Підкреслимо, що нашою метою не є повноцінне дослідження історії поясів, їхніх назв, деталей виготовлення та особливостей поширення Східною Європою. Такий опис необхідний нам для базового розуміння їхніх особливостей та зовнішнього вигляду, за якими їх можна відрізнити в актових матеріалах, історичних зображеннях та музейних зібраннях.

Типи поясів

Ткани пояси та кушаки

На жаль, комплексних праць, які могли б надійно відповісти на питання розвитку та поширення, типології та конструкції тканих поясів у Східній Європі XVI–XVII ст., наразі немає, і ми вимушені звертатися до статей, які торкаються окремих аспектів цього питання, зокрема авторства Малпожати Групи (Grupa 93–97), Анни Дронжковської (Drażkowska 215–225), Євгена Славутича

(Славутич *Військовий костюм* 32, 40–43; Славутич «Одяг козацької старшини» 590–592), Оксани Косміної (Косміна 348–351) та Сергія Шаменкова (Шаменков 23).

В українських та польських матеріалах пояси так і називають – «пояс» або «*pas*», додаючи за необхідністю походження, опис матеріалу або техніки виготовлення. Татари та турки ж для позначення поясу використовували слово «*кушак*» (тур. *kuşak*, крим.-тат. *kuşak*, тат. діал. *кушак*, що виводиться від тюрк. *ku(r)şa* – оперізувати) (Славутич *Військовий костюм* 32). Цікаво, що в польсько-турецькому словнику 1615 р. ми можемо віднайти саме ці два слова – «*Pas – Kuşak*» (тобто *кушак*, поль. *kuszak*) (Paszkowski 136). У писемних джерелах часто цими термінами помічали саме ткани пояси¹, які могли досить сильно відрізнитися як за матеріалом виготовлення, так і за геометричними розмірами.

У цьому плані досить цікавими є актові записи львівських купців межі XVI та XVII ст., які активно торгували з Османською імперією, ввозячи великі партії поясів. Наприклад, інвентарний опис майна львівського купця Сави Грека, складений 20 червня 1582 р., містить такі дані: «У першу чергу (на великому складі) у Варвари Великої знаходилось поясів бурських бавовняних наполовину з шовком – 84, кожний оцінений по злотих 28. Сума становитиме флоринів 78 злотих 12.... Також поясів бавовняних з шовком 80...» (Кривонос 59, 60). Список товарів, які були в коморі львівських купців-партнерів Норбега Поповича і Мурата Керімовича, складений 3 травня 1600 р., згадує: «Поясів кодрових вісімдесят п'ять по грошей двадцять чотири. Поясів бурських двадцять п'ять по грошів 27» (Кривонос 202). Пояси згадуються й у записах і скаргах львівського купця Захаріаша Івашковича від 9 листопада 1600 р.: «Ще в тих двох бельнях №13 є шістдесят хусток, №14 є 340 поясів» (Кривонос 207) і 18 березня 1602 р.: «Поясів бурських триста сорок... червоних злотих 340» (Кривонос 225). Привертають увагу досить великі обсяги імпорту поясів, лише у крамі одного купця їх кількість могла доходити до 340. Варто зауважити, що коштовні пояси могли надходити і

¹ Але контекст згадок та наявність в описах металевих елементів наводить на думку про те, що інколи описуються цивільні пояси з тканию основою, металевими накладками та застілками, або ж мілітарні вузькі ткани пояси сагайдачного чи шабельного підвісу.

№6 (2024)

з інших місць, про що свідчить наступний запис пограбованих київських міщан від 16 серпня 1672 р.: «Пол-2 дюжини поясовъ шелковыхъ гданскихъ, по 60 золотыхъ пояс» (Акты Т. 11: 23).

Ткани кушаки часто східного походження активно ввозилися й у Московське царство. Опис деяких з них відомий нам за інвентарними актами та посольськими записами, наприклад, пояс із опису царського гардеробу другої половини XVI ст.: «Кушакъ гирейский (алый), на але широкие полосы, шелк лазорев, бел, черн, зелен с розными шелки и золотом. По концам по три полоски желты» (Левинсон-Нечаева 346). Відомі записи і про простіші пояси, наприклад «гарусний пояс» із переліку предметів, вилучених смоленськими воеводами у вересні 1677 р.: «Сумки переметные, а въ нихъ 2 пояса, одинъ шолковой, а другой гарусной красной» (Акты Т. 13: 309).

Цікавим джерелом є записи відомого турецького мандрівника Евлії Челебі, який в середині XVII ст. багато мандрував, у тому числі й землями Східної Європи та Північного Кавказу. Його записи багаті на описи традицій, побуту та одягу тих, кого він зустрічав на своєму шляху². Так, описуючи чоловічий одяг жителів Підгайців (Тернопільська обл., Україна), він згадує і їхні волосяні (?) та шовкові пояси: «Вся одежда чисто христианская: они надевают доломаны из сукна разных цветов и замши с золотыми и серебряными пуговицами, а подпоясываются жесткими волосяными и шелковыми поясами» (Челеби Выпуск 1 58). У турецькому перекладі цей фрагмент виглядає таким чином: «Bütün giysileri renkli çuka ve elvan güderi, altın ve gümüş düğmeli dolamalar giyip zünnar kuşak ve teybend ipek kuşak kuşanır giyimli râk kefereleri vardır» (Çelebi 5: 189). В іншій своїй мандрівці землями Північного Кавказу він змальовує кушаки ногайських татар: «Кушаки в большинстве своем [сделаны] из шалей и невыделанного шелка» (Челеби Выпуск 2 54) або турецькою: «Genellikle kuşakları şal ve ham ibrişim kuşaklardır» (Çelebi 7: 606) та черкесів: «Кушаки, также вязанные из бараньей шерсти,

похожи на шелковые» (Челеби Выпуск 2 59) або турецькою: «Yine koyun yünlünden örülmüş ipek gibi kuşakları var» (Çelebi 7: 617)³.

У реєстрі речей гетьмана Івана Самойловича 1690 р. є низка згадок текстильних поясів: «Кушакъ шолковой тканой красной, по концамъ затканъ золотомъ, въ длину 4 арш. 10 вершк. Кушакъ шолковой тканой красной, длиною шти арш. 7 вершк.» (тобто приблизно 330 та 460 см) («Опись движимого имущества» 1056); «Кушакъ тканой бѣлой шовковой длиною штири арш. Кушакъ ветхой жовтой шовковой, длиною 5 арш.» (тобто приблизно 285 та 355 см) («Опись движимого имущества» 1095); «Поясъ шолковой зеленой тканой, длиною 4 арш. Поясъ шолковой красной тканой, длиною полпята арш. Кушакъ шолковой тканій же брусничного цвѣту, длиною 4 арш. и 3 вершка» (тобто приблизно 285, 320 та 300 см) («Опись движимого имущества» 1114); «Кушакъ зеленый шолковой тканой, длиною 4 арш. 9 вершк. Кушакъ красной шолковой тканой, 3 арш. безъ трохъ вершк.» (тобто приблизно 325 та 210 см) («Опись движимого имущества» 1116); «5 кушаковъ красныхъ, въ томъ числь 2 кушака вязанихъ, длиною по 5 арш. по 6 вершк. (тобто приблизно 380 см – В.П.), одинъ тканой, длиною 4-хъ арш. 6 вершк., въ ширину 3-хъ четвертей съ вершкомъ (тобто довжиною приблизно 310 см і шириною приблизно 52 см – В.П.), да одинъ же тканой, длиною 4-хъ арш. 3-хъ четвертей, въ ширину 11 вершк. (тобто довжиною приблизно 330 см і шириною приблизно 50 см – В.П.), одинъ же ветхой тафтяной брусничного цвѣту, длиною 5 арш. безъ четверти, въ ширину 11 вершк (тобто довжиною приблизно 335 см і шириною приблизно 50 см – В.П.)» («Опись движимого имущества» 1140).

А серед реєстру 1724 р. речей гетьмана Павла Полуботка та його родини можна віднайти ще один пояс: «Поясъ красной Турецкой, концы затканы золотомъ» («Книга пожиткам» 32).

На жаль, в Україні ймовірно відсутні цілі матеріальні артефакти тканих поясів

² Необхідно зауважити, що ми вивчали його тексти за російським перекладом 1960–1970 рр., який може бути неточним в окремих важливих деталях, а тому паралельно наводимо сучасний турецький переклад.

³ Пробуючи провести паралелі з матеріальними знахідками епохи, ми звернулися до матеріалів розкопок некрополів Даргавс та Дзівгіс (Республіка Північна Осетія–Аланія, Росія) де були знайдені кушаки з домотканого полотна, широкі, складені в два чи три рази, або вузькі скручені у джгут (Тменов 126). З цього регіону також походить перський шовковий пояс XVI–XVII ст. із так званої колекції осетинського одягу Б. Куфтїна (Доде 889, 890, 905). Орнаментований кольоровими поперечними смугами та стилізованим рослинним орнаментом, він має довжину 164 см та ширину 61 см.

Мал. 1. Ткані шовкові пояси першої половини XVIII ст. з колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (© Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського):
(а) – інв. номер И-516; (б) – інв. номер И-511; (в) – інв. номер И-498.

XVI–XVII ст.⁴, але цілком можливо, що згадані вище в реєстрах пояси з затканими золотом кінцями цілком могли бути схожі на пояси початку XVIII ст. з колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (м. Чернігів, Україна) (Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 129–146). Колекція налічує 20 поясів, датованих початком XVIII ст., серед яких можна згадати такі зразки:

– Шовковий пояс зеленого кольору, по краям якого виткано срібними нитками широкі смуги. Його довжина – 296 см, ширина – 17,5 см (зібрання ЧІМ, інв. номер И-516) (Мал. 1, а) («Пояс чоловічий» (2); Зайченко «Старовинні

коштовні пояси» 134).

– Шовковий пояс малинового кольору, по краям якого виткано золотими нитками широкі смуги. Його довжина – 265 см, ширина – 18,5 см (зібрання ЧІМ, інв. номер И-511) (Мал. 1, б) («Пояс чоловічий першої половини XVIII ст.» (1); Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 135).

– Шовковий пояс коричневого кольору, по краям якого виткано срібними нитками широкі смуги. Його довжина – 440 см, ширина – 24 см (зібрання ЧІМ, інв. номер И-498) (Мал. 1, в) («Пояс чоловічий першої половини XVIII ст.» (2); Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 134).

⁴ Враховуючи основний напрям роботи та власну обмеженість у часі, ми вирішили винести за межі статті численні археологічні знахідки фрагментів тканих поясів і зосередитися на цілих зразках.

– Пояс, що за описом ймовірно належав полковнику Гнату Галагану (зібрання ЧІМ, інв. номер И-5395). Цей шовковий пояс малинового кольору, по краям якого виткано золотими нитками три широкі смути. Його довжина – 500 см, ширина – 40 см (Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 132).

Серед нечисельних зразків поясів XVI–XVII ст. варто відмітити предмети з зібрання Музею палацу Топкапи (м. стамбул, Туреччина). Мова йде про чотири цілі пояси⁵, які виготовлені з тонкого лляного полотна світло-коричневого кольору довжиною від 180 до 500 см, шириною 28 см та мають на кінцях прямокутні вишиті фрагменти з дзеркальним малюнком. Пояси додатково склалися уздовж надвое таким чином, що вишиті кінці з будь-якого боку демонстрували однаковий малюнок (зібрання МПТ, інв. номер 31/49, 31/50, 31/1475) (Atıl 202, 203; Erduman-Calis 248, 249; Вишневецкая 161). Треба відмітити, що ці пояси викликають багато питань через особливості їхнього декору – а саме його концентрацію на кінцях, які зазвичай приховані від спостерігача, що нагадує інший предмет гардеробу, який часто використовувався разом з поясом – хустку (Мал. 9). Можливо, ці пояси несли якісь особливі функції або використовувалися у домашній обстановці.

Сітчасті пояси

Сітчасті пояси створювалися за допомогою техніки плетіння, відомої зараз як спренгове плетіння або плетіння на круглій основі. В ньому ряди ниток, натягнуті на дерев'яну рамку, переплітаються між собою в певному порядку таким чином, що утворюють гнучку та легку структуру, яка в розтягнутому вигляді нагадує рибальську сітку. Пояси, виготовлені за цією технікою, надзвичайно пластичні та гнучкі, їх легко закручувати та в'язати у вузли. Краї таких поясів зазвичай стягнуті разом, пропущені через плетені втулки та закінчуються китицями зі в'язок зібраних разом ниток. Характерна текстура сітчастих поясів та їхні декоративні закінчення, які нерідко демонстрували під поясом збоку чи

позаду, дають нам змогу відносно легко виокремити їх на зображеннях XVI–XVII ст.

На жаль, існує небагато праць, у яких автори торкалися цієї теми. Тут можна виокремити невелику, але досить комплексне дослідження Рафаля Швеліцького та Анни Дронжковської про сітчасті пояси з крипт костела св. Франциска Ассізького у Кракові (Szwelicki i Drażkowska 361–366), присвячений поясам розділ у книзі Анни Дронжковської «*Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*» (Drażkowska 215–219), працю Марії Гутковської-Рихлевської, у якій автор зосереджується на XVIII ст., але також наводить цікаві деталі більш раннього періоду (Gutkowska-Rychlewska 54–56), а також дослідження Євгена Славутича (Славутич *Військовий костюм* 42; Славутич «Одяг козацької старшини» 591).

Сітчасті пояси етнографічного часу також досліджувалися досить нерівномірно, а серед відомих авторів важливих робіт у цьому напрямку можна відмітити праці Олени Козакевич для українських (Козакевич «Українські народні мереживні та в'язані вироби» 951–959; Козакевич «Традиція плетіння» 842–850) та монахині Васи для білоруських теренів (Васа 57–63). Серед англомовних видань найкраще ця тема представлена в книзі Пітера Коллінгвуда «*The Techniques of Sprang*» (Collingwood)⁶.

На думку Анни Дронжковської, широке використання сітчастих поясів протягом кількох століть може бути пов'язане з тим, що вони були набагато дешевшими за ткані пояси, завдяки легшій та швидшій техніці виготовлення, що робило їх більш доступними (Drażkowska 218). Характерно, що майже всі актові записи, які згадують сітчасті пояси, описують їх як шовкові, і відомі лише рідкісні записи XVII ст. із напівшовковими та вовняними поясами (Gutkowska-Rychlewska 54). Зважаючи на просту техніку виготовлення та поширення в етнографічний час вовняних сітчастих поясів, виникає питання про використання поясів з дешевшої вовняної нитки у більш ранній період, відповідь на яке наразі нам невідома. Можливо, причина криється

⁵ Їх датування в різних каталогах різне – вказується XVI або XVII ст.

⁶ В контексті етнографічних зразків плетених поясів варто також зауважити існування ще одного підходу до плетіння поясів які могли виготовлятися у схожий із сітчастими поясами спосіб. Мова йде про т.з. косоплетені пояси, окремі зразки яких відомі за етнографічними матеріалами (Васа 61, 62). Таким є, зокрема, плетений пояс початку XX ст. із зібрання Музей Івана Гончара (зібрання МІГ, інв. номер КН-14328) («Пояс плетений чоловічий»).

у небажанні чиновників вносити до записів занадто дешеві предмети, якими могли бути вовняні сітчасті пояси. Таке припущення, в ракурсі інших плетених виробів – сітчастих жіночих очіпків – висловила Марія Гутковська-Рихлевська (Gutkowska-Rychlewska 54). У певній мірі це припущення перекликається з нашими спостереженнями на підставі актових матеріалів, у яких серед великої кількості записів щодо одягу є досить мало згадок про пояси, та й згадуються вони лише у випадку їхньої помітної цінності.

За окремими згадками сітчастих поясів в актових матеріалах та творах сучасників можна звернутися до дослідження Анни Дронжковської, яка збрала невелику підбірку джерел. Так, найбільш рання згадка зустрічається в документі, складеному в Любліні в 1597 р., де фігурує «*pas niedobry siadczyany*». Серед інших записів XVI–XVII ст. можна зустріти: «*pas 1 potarańczowy, siatczany, jedwabny; drugi pas jedwabny, karmazynowy, na brzegach pstry; pas karmazynowy, siatczany, waży łutów 32 alias funt, taksa jego currenti zł 48; pas sakieski, jedwabny, karmazynowy; pas siatkowy, gdańskiej roboty, niebieski, tyńfów 25; pas w siatkę karmazynowy, nie bardzo dobry, 4 superfinowanych, sakieskich, [po] zł 10; pas sakieski seledynowy*» (Drażkowska 217, 218). Інколи сітчасті пояси називають сакеськими або сакевськими (поль. *sakieski, sakiewski*), можливо від назви шовку який імпортувався вірменськими купцями зі сходу (Gutkowska-Rychlewska 54). Але в словнику Ірени Тарнау ці два терміни розділені, і якщо сакевський пояс позначений як сітчастий: «*Sakiewskie pasy* → *siatkowe pasy*», то під сакеським поясом закріплене визначення білого шовкового поясу, часто прикрашеного зірками (Turnau 254).

Відома згадка сітчастого поясу в судовому акті Київського суду від 2 квітня 1644 р.: «*пояс червоний сетковий коштовал золотых пята*» (Петровський і Гуслистий 49). А в реєстрі речей гетьмана Івана Самойловича 1690 р. можна зустріти кілька «в'язаних» та «плетених» кушаків, які, можливо, були плетеними поясами на круглій основі: «*Поясъ шелковой вязеной, по концамъ ворворки обшиты золотомъ и серебромъ, длиною 7 арш. 7 вершк.*» (тобто приблизно 530 см) («Опись движимого имущества» 1114); «*5 кушаковъ красныхъ, въ томъ числь 2 кушака вязанихъ, длиною по 5 арш. по 6 вершк.*» (тобто приблизно 380 см) («Опись движимого

имущества» 1140); «*Поясъ шелковой красной плетеной, ворворки обшиты золотомъ, длиною 5 аршинъ*» (тобто приблизно 355 см) («Опись движимого имущества» 1189).

До нашого часу дійшли численні музейні та археологічні зразки сітчастих поясів. Так, у зібранні Дрезденської збройової палати зберігається сітчастий пояс, який був елементом одягу одного з в'язнів, що були передані в 1602 р. імператором Рудольфом II Габсбургом (р.ж. 1552–1612) курфюрсту Крістіану II Саксонському (р.ж. 1583–1611) (зібрання ЗПД, інв. номер 309) (Schuckelt 115). Загальна довжина поясу – приблизно 360 см, а ширина – приблизно 50 см. Пояс виготовлено з червоних шовкових ниток, а його кінці протягнуті через кульку-втулку та зібрані у десять китиць, які скріплені попарно посередині.

Інший музейний сітчастий пояс зберігається в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського, та, згідно музейним записам, належав гетьману Івану Скоропадському (р.ж. 1646–1722) (зібрання ЧІМ, інв. номер И-4722) (Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 144). Загальна довжина поясу – приблизно 330 см, а ширина – приблизно 100 см. Виготовлений він переважно з шовкових, ймовірно кармазинового, а нині коричневого кольору та металізованих ниток. Кінці стягнуті та пропущені в дерев'яні, обшиті срібною тасьмою та обплетені сіткою, трубки-втулки і закінчуються низкою китиць без додаткових декоративних кульок.

Численні знахідки сітчастих поясів пов'язані з дослідженням поховань XVI–XVIII ст. на території сучасної України, Польщі, Угорщині та Румунії. Зупинимось на описі лише кількох із них.

Так, при розкопках крипти XVII–XVIII ст. Бернардинського монастиря в м. Дубно (Рівненська обл, Україна) було знайдено шість сітчастих поясів різного ступеня збереженості (Гупало «Дослідження крипти №3» 333; Гупало *Бернардинський монастир* 276–278). Найбільш повне уявлення про їхній вигляд дають два зразки з поховання 1 та 2 крипти 1, які датовані 1629–1650 рр. (Мал. 2, а–г). Виготовлені з шовкових ниток, ймовірно кармазинового, а нині коричневого кольору, вони представляють собою великі фрагменти сітчастого поясу, прикрашеного геометричними малюнками. Приблизна ширина поясу із поховання 1 – біля

№6 (2024)

Мал. 2. (а–г) – Фрагменти сітчастих поясів другої чверті XVII ст. з поховання 1 та 2 крипти 1 Бернардинського монастиря в м. Дубно (© В. Гупало): (а) – загальний вигляд фрагменту одного з кінців поясу; (б) – кулька-втулка; (в) – фрагмент китиць із проміжною кулькою. (д, е) – Фрагменти сітчастих поясів кінця XVI – початку XVII ст. із крипт парафіяльної церкви м. Шарошпатак (за V. Ember)

70 см, 2 – біля 80 см. Відомо також, що останній був скручений у джгут. Кінці поясів стягнуто та пропущено через зв'язану з металевих ниток кульку-втулку, за межами якої нитки поясу були сплетені у китиці із в'язок зібраних разом ниток. Кожна в'язка скріплена посередині та на кінці кулькою зі срібних ниток.

Два сітчастих пояси були знайдені під час розкопок крипт у костелі св. Франциска Ассізького у Кракові (Польща). Перший походить із труни №4 і має численні ушкодження, частина яких відноситься до часу його використання. Розриви були зв'язані разом, через що ми не знаємо його оригінальну довжину, яка наразі з китицями становить

275 см. Його ширина в нерозтягнутому стані становить біля 25 см, а після розтягування – 40 см. Основа пояса складається приблизно з 364 ниток, а на одному кінці зберігалися 28 китиць, кожна з яких складається з 2 скручених пучків, по 6 ниток в кожному (Szwelicki i Drążkowska 369). Другий цілий пояс походить із труни №6 і має довжину приблизно 350 см та ширину біля 60 см (неповне розтягування). Основа пояса складається приблизно з 820 ниток, які зібрані на кінцях у п'ять китиць (Szwelicki i Drążkowska 370, 371).

У колекції Національного музею в Кракові зберігається сітчастий пояс, який був подарований музею Феліксом Ясенським і був знайдений, ймовірно, у невідомому могильному склепі. Його загальна довжина з китицями – близько 300 см, а ширина – 55 см (зібрання НМК, інв. номер IV.T.2618) (Gutkowska-Rychlewska 55).

Кілька поясів, датованих кінцем XVI – початком XVII ст., були знайдені у криптах парафіяльної церкви м. Шарошпатак (Угорщина) та похованнях на «кладовищі Добозі» в м. Дебрецені (Угорщина) (Мал. 2, д, е) (Ember 155–160; Tompos 112–113).

Сітчастий шовковий пояс другої половини XVII ст. був також знайдений у жіночому похованні в церкві святого Івана Хрестителя у м. Серет (Румунія). Його загальна довжина – 291 см, а ширина – 70 см (інв. номер E/6169) (Ursu 26, 27).

Пояси з плетеного шнуру

Пояси з плетеного шнуру можна вважати певною мірою візитівкою угорського костюму другої половини XVII–XVIII ст. Він складається з надзвичайно довгого сплетеного шнура круглого чи квадратного перетину, який намотували у пучок на декілька десятків «ниток» та довжиною в декілька метрів. По довжині пучок скріплювали через певні проміжки стьожками, розміщення яких залежало від побажань замовника та змін у моді. До одного з кінців скрученого пучку кріпилася коротка петля з гудзиком, а з другого боку – довга петля, розділена на невеликі відрізки вузликками або декоративними бусинами і прикрашена на кінці декоративними китицями чи іншою прикрасою. Фіксація та регулювання поясу після намотування відбувалося як раз завдяки фіксації гудзика на одному із відрізків довгої петлі (Tompos 114–120).

На жаль, автору майже невідомі музейні та археологічні зразки XVII ст., а єдиний

віднайдений нами пояс з плетеного шнуру знаходиться в турецькій колекції палацу Карлсруе (зібрання ПК, інв. номер D71) (Petrasch und and. 293, 294). Він датований другою половиною XVII ст. і виготовлений з пучку сплєтених шовкових шнурів довжиною біля 380 см. стьожки виготовлені зі льняної нитки зі сріблом. Довга петля для регулювання довжини довжиною 105 см закінчується декоративним плетеним елементом.

Деяко більше нам відомо зразків XVIII ст. Це, зокрема, пояс із малинових шовкових шнурів XVIII ст. з колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (зібрання ЧІМ, інв. номер И-514) (Мал. 3, а), описаний таким чином: «Виготовлений з 78-ми шовкових малинових шнурів, стягнутих срібними плетеними трубочками у дві поздовжні групи, які на кінцях зтягнуті в одну. До одного кінця пояса прикріплений шнурок-чотки з чотирма срібними кульками та вузликками замість втрачених. Довжина – 235 см. старі інвентарні номери: 521, червона сургучева печатка з витисненим гербом Тарновських, Ч.Д.І.М. інв. 1935 р. № 1950?» (Зайченко «Старовинні коштовні пояси» 144, 145; Зайченко «Декоровані тканини та вбрання» 21, 22; «Пояс чоловічий» (1)). До цього опису можна лише додати, що коротка петля з гудзиком втрачена.

Другий відомий нам пояс із червоних шовкових шнурів, датований приблизно 1760 р., знаходиться в колекції Угорського національного музею (зібрання УНМ, інв. номер 1942.20) (Мал. 3, б) (Tompos 118, 119). Його довжина дорівнює приблизно 5 м, а пучок складається з 52 «ниток».

Третій пояс кінця XVIII ст. походить із крипти кафедрального собору м. Алба-Юлія в Румунії (Мал. 3, в) (Posta 77, 78). Він зберігся досить добре, за винятком короткої петлі з гудзиком. Його довжина без петлі кріплення складає 346 см, довжина довгої петлі – 71 см, а пучок складається із 30 ниток. Хоча автори і реконструюють пояс із двома симетричними довгими петлями, ми вважаємо, що на місці втрати має бути саме коротка петля з гудзиком.

Також цікаво відмітити оцінку довжини поясу (346 см) у три оберти навколо талії середньостатистичної людини (Posta 78). Аналогічну близьку довжину (380 см) має пояс XVII ст. з Карлсруе, що наводить нас на думку про те, що він так само обмотувався навколо талії три рази. Пояс із

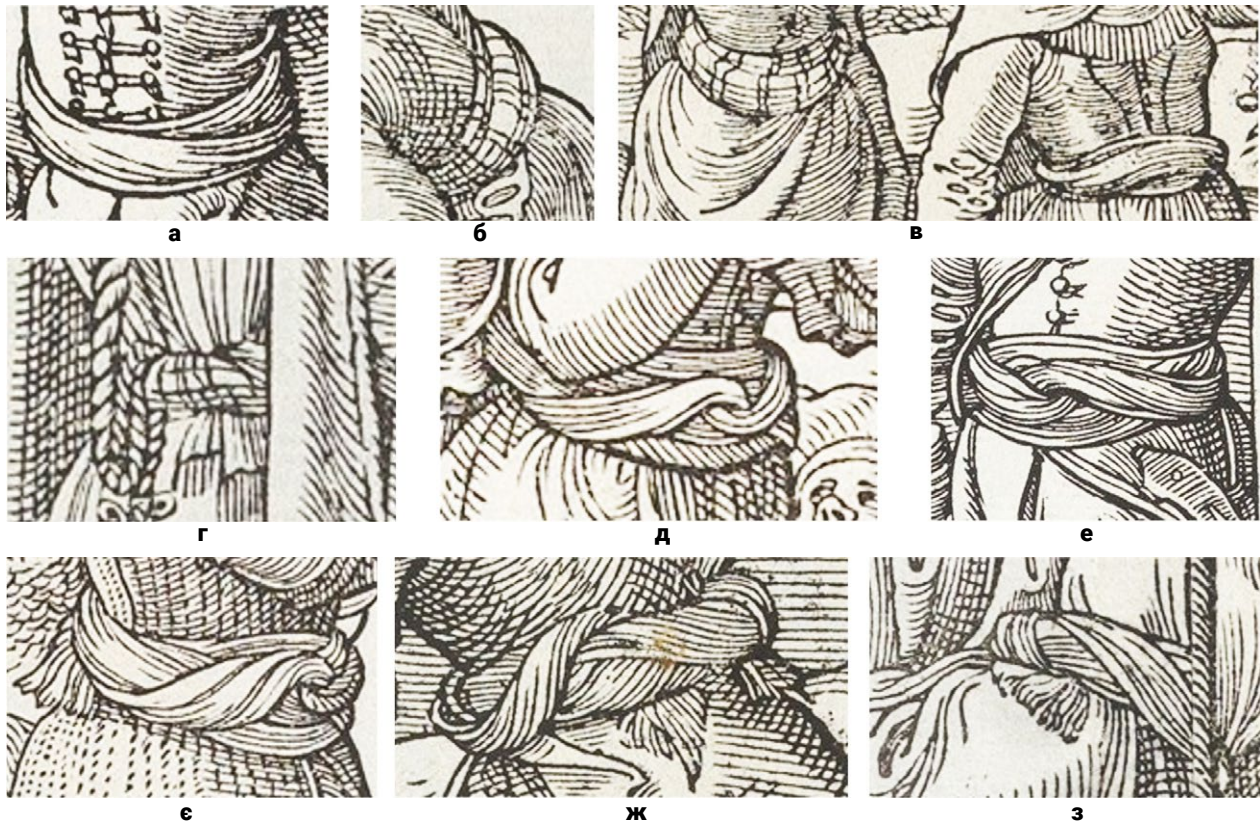
Мал. 3. Археологічні та музейні зразки поясів із плетеного шнуру: (а) – пояс XVIII ст. з колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (© Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського); (б) – пояс XVIII ст. з колекції Угорського національного музею (за L. Tompos); (в) – пояс кінця XVIII ст. із крипти кафедрального собору м. Алба-Юлія (за Bela Posta).

Чернігівського історичного музею на третину менший (235 см) – тобто міг обмотуватися лише два рази, а найдовший пояс із Угорського національного музею (біля 5 м), ймовірно, розраховувався на чотири оберти. Зображення XVII–XVIII ст. цілком підтверджують це, демонструючи пояси, обмотані три або більше разів навколо талії (Мал. 16).

Зав'язування поясів в Османській імперії за зображувальними джерелами XVI–XVII ст.

Зважаючи на чималу кількість зображувальних джерел, що стосуються одягу Османської імперії, нам видається правильним розпочати наш огляд саме з цього регіону. Але з другого боку, зважаючи на надзвичайно велику

та різноманітну кількість як османських, так і європейських мініатюр, ми вимушені значно обмежити вибірку наших джерел, зупинившись на кількох альбомах та окремих характерних прикладах, які, на нашу думку, вдало репрезентують різні типи поясів та методи їх зав'язування. Найбільша кількість джерел стосується саме XVI ст., серед яких: блок гравюр «Звичаї та манери турків» авторства Пітера Кука ван Альста, виконані на основі матеріалів поїздки 1533 р., альбом останньої чверті XVI ст. «Зображення турецького народного життя», альбом 1574 р. «Книга турецьких костюмів» авторства Ламберта де Воса, а також окремі мініатюри відомих османських живописців. Як не дивно, потрібних джерел для XVII ст. виявилось

Мал. 4. Фрагменти гравюр «Звичаї та манери турків» авторства Пітера Кука ван Альста, що зображають вигляд османів у 1533 р. (© The Metropolitan Museum of Art): (а, б, е-з) – чоловічі фігури; (в-д) – жіночі фігури.

відносно мало, можливо через збільшення стилізації зображень, що негативно вплинуло на наш пошук. Тут у якості основи ми обрали альбом 1630 р. «Костюми двору великого володаря».

Переходячи безпосередньо до зображень, почнемо з блоку гравюр «Звичаї та манери турків» («Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz») авторства Пітера Кука ван Альста (р.ж. 1502–1550), зображення яких базується на матеріалах, зібраних автором під час відвідин Стамбулу в 1533 р. Сама публікація гравюр відбулася в 1553 р. (Мал. 4) («Pieter Coecke van Aelst»). Численні детальні зображення дозволяють розглянути манеру зав'язування та особливості зовнішнього вигляду поясів. Більшість із них виглядають досить пластичними, їх легко скручують та перекручують на «вузли». Переважають монохромні пояси, але зустрічаються зображення з поперечними кольоровими смугами (Мал. 4, б-г). Такі, беззаперечно, ткані пояси зазвичай просто обмотані навколо талії, а кінці або сховані, або заведені назад та закладені за пояс (Мал. 4, а-г). На одному з малюнків (Мал. 4, г) можна побачити чіткий прями край поясу та рідкі тороки. Помітна кількість

поясів зображені «скрученими» з перекрученим «вузлом» та заведеними й закладеними позаду кінцями (Мал. 4, д-з). Кінці таких поясів мають густі тороки.

Акварельний альбом «Зображення турецького народного життя» («Bilder aus dem türkischen Volksleben») із зібрання Австрійської національної бібліотеки (Cod. 8626), датований останньою чвертю XVI ст., містить 172 аркуші з зображеннями сцен життя жителів та гостей Османської імперії того часу (Мал. 5) («Bilder aus dem türkischen Volksleben»). Велика кількість детализованих фігур дозволяє в деталях оцінити їхній одяг загалом та пояси зокрема. Цікаво, що абсолютна більшість зображених поясів просто обгорнені навколо талії, а їх кінці приховані (Мал. 5, а, б). Серед чоловічих фігур пояси з вузлом зустрічаються тричі: два з перекрученим «вузлом» (Мал. 5, в, г) і один з вузлом поверх поясу (Мал. 5, д). Різноманіття жіночих поясів дещо більше. У двох випадках можна побачити пояси з перекрученим «вузлом» (Мал. 5, е, є) і чотири – з вузлом поверх поясу (Мал. 5, ж, з), а в останньому випадку можна навіть відмітити довгі тороки з декоративним вузлом, що

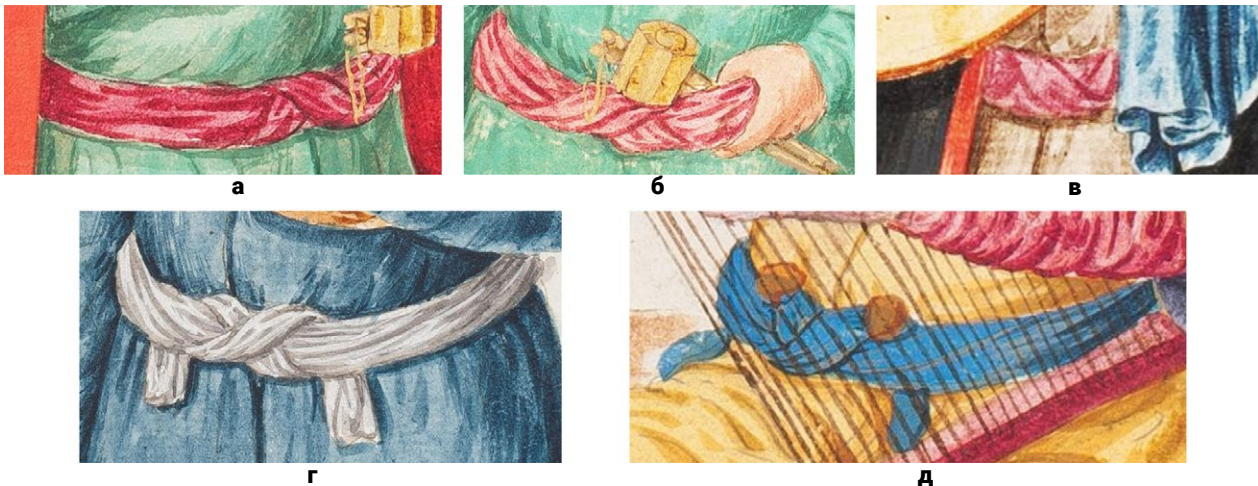

№6 (2024)

Мал. 5. Фрагменти з альбому «Зображення турецького народного життя», що показують вигляд мешканців Стамбулу останньої чверті XVI ст. (© Österreichische Nationalbibliothek):
(а–д) – чоловічі фігури; (е–і) – жіночі фігури.

Мал. 6. Фрагменти з альбому «Книга турецьких костюмів» авторства Ламберта де Воса, що демонструють вигляд мешканців Стамбулу останньої чверті XVI ст. (© Staats- und Universitätsbibliothek Bremen):

(а–в) – чоловічі фігури; (г, д) – жіночі фігури.

наводить на думку про сітчастий пояс (Мал. 5, з). Усі ці «вузли» виглядають відносно «об'ємними», на відміну від двох наступних «пласких» варіантів, які можна побачити на поясах болгарських жінок. У них один із кінців, ймовірно, один раз навкіс перекинутий через пояс попереду (Мал. 5, и, і). Схожий принцип зав'язування поясу відмічено у кількох фігур з альбому 1630 р., який ми розглянемо пізніше. Цікаво, що досить багато чоловіків носять хустки за поясом (Мал. 9, в–д).

Альбом «Книга турецьких костюмів» («Türkisches Kostümbuch») авторства Ламберта де Воса (р.ж. 1538–1574) було підготовлено в 1574 р. для Карела Рійма, посла імператора Максиміліана II у Великій Порті (Мал. 6) («Mittelalterliche Handschriften – Türkisches Kostümbuch»). До складу альбому входить більш ніж сотня аркушів, перші 50 з яких зображують церемоніальну процесію султана Селіма II, а інші – образи жителів стамбулу, як турків, так і представників етнічних меншин. Деталі багатьох поясів приховані одягом та ракурсами фігур, а самі вони намальовані досить тонкими. Інколи незрозуміло, чи це просто обгорнений навколо талії пояс, чи ж там все ж є попереду вузол, які там нерідкісні. Там, де ми можемо їх побачити досить чітко, вони зображені у вигляді хрестоподібного вузла, який у випадку чоловічих зображень, ймовірно, робили перекиданням кінців через пояс навхрест та їх подальшим приховуванням (Мал. 6, а–в). Але кінці жіночих поясів досить часто випускали під поясом, що дозволяє нам оцінити послідовність того, як їх могли

зав'язувати (Мал. 6, г). Цікаво, що три жіночі пояси мають декоративну кульку, яка нагадує втулку сітчастих поясів (Мал. 6, д; 9, е, є). Цілком можливо, що це якраз і є сітчасті пояси. Хустки на поясі зображені як у чоловіків, так і в жінок, а подеколи їх навіть кілька (Мал. 9, е, є).

Альбом «Костюми двору великого володаря» («Costumes de la Cour du Grand Seigneur») з зібрання Національної бібліотеки Франції, датований 1630 р., містить 149 малюнків, що демонструють вигляд мешканців стамбулу (Мал. 7) («Costumes de la Cour du Grand Seigneur»). Значна кількість поясів приховані під одягом та ракурсами фігур, але все ж можна відмітити те, що більшість із них зображені зав'язаними на вузол, або перекинуті поперек поясу. Хоча ми далі не будемо наводити інші «костюмовані альбоми» XVII ст., зауважимо, що зображень хрестоподібних вузлів попереду поясу в цей період достатньо багато, незважаючи на всю схематичність їх передачі кількома штрихами навхрест.

Просто обгорнені пояси також були відображені, але їх порівняно не так багато (Мал. 7, а, б). Цікаво, що частина поясів зображена з просто перекинутим поперек поясу кінцем (Мал. 7, в–д), вигляд яких нагадує пояси болгарських жінок з альбому «Зображення турецького народного життя» (Мал. 5, и, і). Щодо вузлів, то тут можна відмітити принаймні два різних підходи до зав'язування, які продемонстровані на (Мал. 7, е–з, і, к; 9, ж) та (Мал. 7, и–і). Перший них здається більш об'ємним і схожим на вузол, а другий – хрестоподібний та більш сплющений.

№6 (2024)

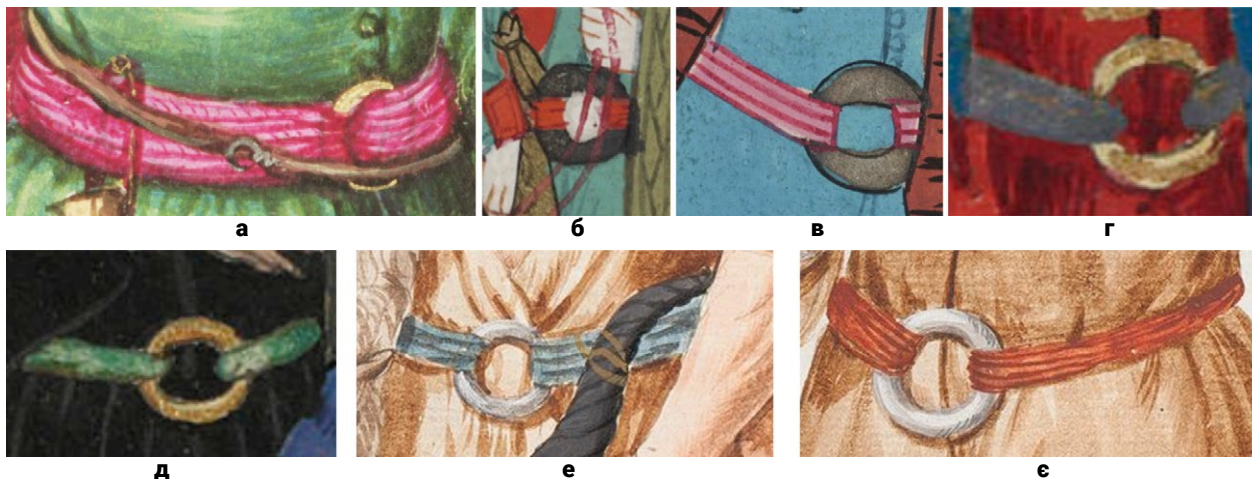

Мал. 7. Фрагменти із альбому «Костюми двору великого володаря», що демонструють вигляд мешканців Стамбулу першої половини XVII ст. (© Bibliothèque nationale de France): (а–і, л, м) – чоловічі фігури; (і, к, н) – жіночі фігури.

Можливо, тут відчувається різниця в гнучкості поясу та послідовності його зав'язування. І якщо другий, більш плоский та, ймовірно, жорсткий варіант зав'язується перекиданням поперек кінців поясу, що можна побачити в попередньому

альбомі «Костюми двору великого володаря», то більш об'ємний та, ймовірно, м'якший варіант зв'язувався на вузол.

Досить рідкісним є зображення поясного вузла у вигляді декоративного банту, яке в цьому

Мал. 8. (а) – Фрагмент зображення османського офіцера із альбому останньої чверті XVI ст. «Зображення турецького народного життя» (© Österreichische Nationalbibliothek); (б, в) – фрагменти зображення румелійських вершників із альбому середини XVII ст. «Книга костюмів Роламба» (© Göran Vårnhelm); (г, д) – фрагменти зображень хорватського вершника та албанського чоловіка із «Альбому костюмів» XVI ст. (© Biblioteca Digital Hispánica); (е, е) – фрагменти зображення дервішів останньої чверті XVI ст. із альбому «Книга турецьких костюмів» Ламберта де Воса (© Staats- und Universitätsbibliothek Bremen).

альбомі мають три фігури. Це два чоловічих зображення татар (Мал. 7, л, м) та жіноче зображення вірменської жінки (Мал. 7, н). Такий декоративний вузол також зустрічається на деяких інших османських зображеннях татар та молодих юнаків.

Пояси з кільцем

Досить відокремлено від інших типів зав'язування поясу знаходиться метод, який ми можемо бачити лише в османському середовищі. Він досить унікальний і, ймовірно, має якийсь символічний або релігійний зміст. Мова йде про використання великого кільця, в яке продягається пояс. Якщо говорити про контекст таких зображень, то він охоплює зображення військових, часто румелійських (тобто з європейських територій імперії) вершників, дервішів та рідше цивільних (?) осіб XVI–XVII ст. Так, у високодеталізованому акварельному альбомі «Зображення турецького народного життя», що датований останньою чвертю XVI ст., можна знайти зображення османського офіцера з подібним поясом (Мал. 8, а) («Bilder aus dem türkischen Volksleben»). В альбомі «Книга костюмів Роламба», яка була придбана у Стамбулі в 1657–1658 рр. Класом Роламбом, який очолював шведське посольство до Високої Порти («The Rålamb Costume Book»), містяться кілька зображень вершників з Румелії: «Бей Румелії» (№29) (Мал. 8, б), «Румелійський вісник»

(№102) та «Вояк, що несе голову вбитого ворога» (№15) (Мал. 8, в). Аналогічні кільця на поясі можна також віднайти на зображеннях жителів Балкан XVI ст. в «Альбомі костюмів» із зібрання Національної бібліотеки Іспанії (№ Res/285), зокрема на хорватському вершнику (Мал. 8, г) та албанському чоловікові (Мал. 8, д) («Códice de trajes»). Численні приклади таких поясів у дервішів є на зображеннях з альбому «Книга турецьких костюмів» 1574 р. Ламберта де Воса (Мал. 8, е, е).

Пояси з хусткою

Цікавим елементом одягу, який тісно пов'язаний із поясом, а іноді помилково вважається його частиною, є хустки, які загинали за пояс. Довгі та короткі, прості або з багатою вишивкою, вони досить часто зустрічаються на зображеннях османів XVI–XVII ст., і можливо саме через них ця мода поширилася Східною Європою, про що ми згадаємо дещо пізніше.

Так, на мініатюрах 1560 рр. авторства Нігарі, що зображають султана Сулеймана (зібрання МПТ, інв. номер Н. 2134/8) (Мал. 9, а) (Serpil 88) та Селіма II (зібрання МПТ, інв. номер Н. 2134/3) (Мал. 9, б) (Serpil 90), можна побачити незвичайно довгі хустки з декорованими кінцями, які висять на поясах слуг позаду султанів. Але більшість таких хусток мали все-таки набагато скромніший розмір. Так, чимало чоловіків з акварельного альбому останньої чверті XVI ст.

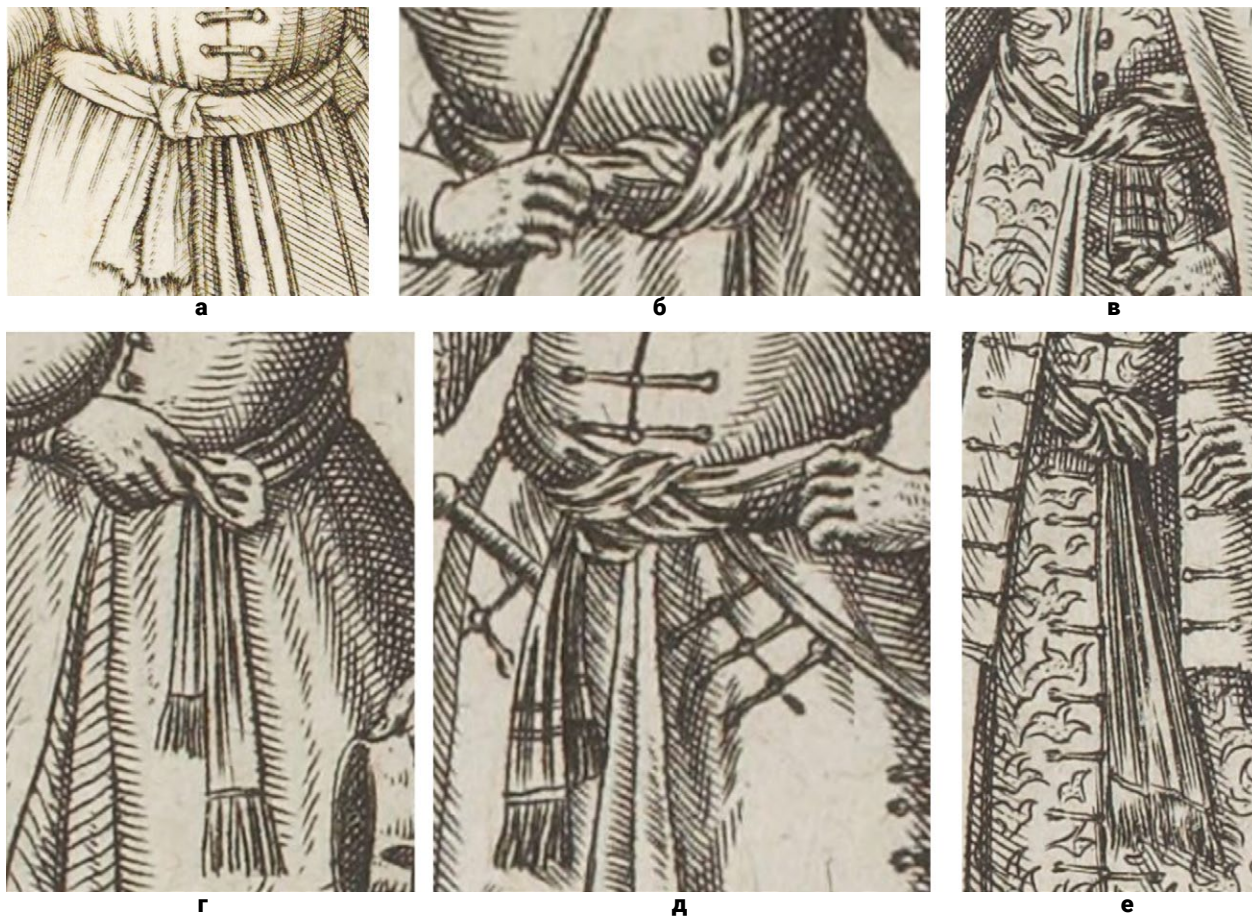

№6 (2024)

Мал. 9. (а) – Фрагмент зображення слуги позаду султана Сулеймана авторства Нігарі, 1560 рр. (за В.Серпіл; © Торкарі Сарай); (б) – фрагмент зображення слуги позаду султана Селіма II авторства Нігарі, 1560 рр. (за В. Серпіл; © Торкарі Сарай); (в–д) – фрагменти зображень османів останньої чверті XVI ст. із альбому «Зображення турецького народного життя» (© Österreichische Nationalbibliothek); (е, е) – фрагменти зображень жінок останньої чверті XVI ст. із альбому «Книга турецьких костюмів» Ламберта де Воца (© Staats- und Universitätsbibliothek Bremen); (ж) – фрагмент зображення турецької жінки 1630 р. із альбому «Костюми двору великого володаря» (© Bibliothèque nationale de France).

Мал. 10. (а) – Фрагмент зображення угорського вояка датований 1569 р. (© Rijksmuseum); (б–е) – фрагменти зображень русинських, польських та угорських вояків датовані 1581 р. (© Bibliothèque nationale de France).

«Зображення турецького народного життя» мають запхані за пояс вишиті хустки помірного розміру (Мал. 9, в-д) («Bilder aus dem türkischen Volksleben»). Вишиті та прості хустки ми також можемо побачити і на жіночих персонажах з альбомів «Книга турецьких костюмів» 1574 р. Ламберта де Воса (Мал. 9, е, є) та альбому 1630 р. «Костюми двору великого володаря» (Мал. 9, ж) («Costumes de la Cour du Grand Seigneur»).

Зав'язування поясів у християнській Східній Європі за зображувальними джерелами XVI–XVII ст.

Пояси другої половини XVI ст.

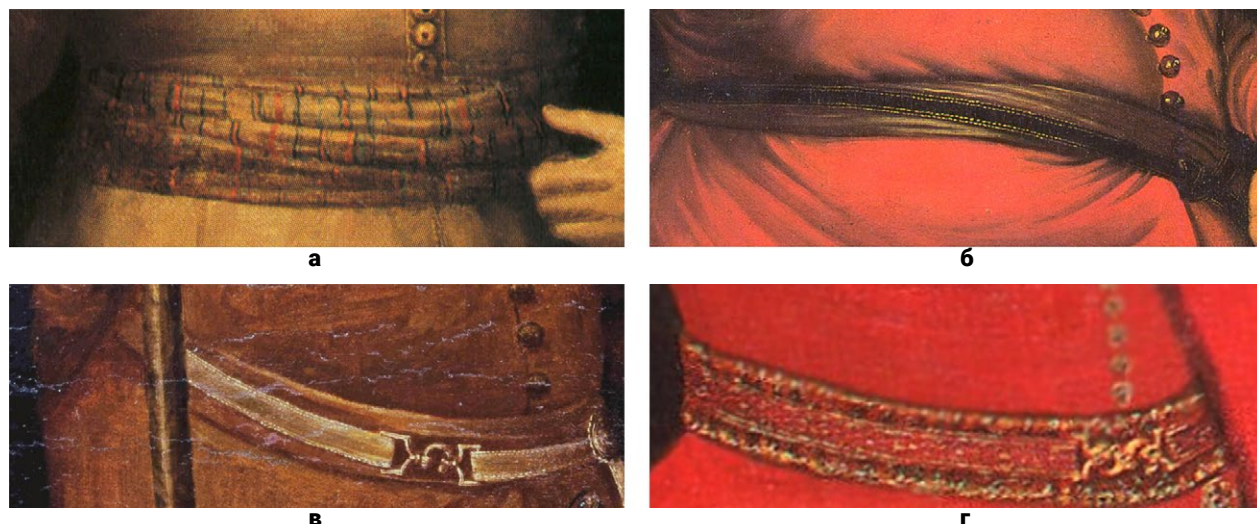
Як не дивно, але особливості пошуку серед східноєвропейських зображувальних джерел дещо відрізняється від османських. Якщо в останніх пік деталізованих зображень, які зручно вивчати та використовувати у дослідженні, припадає на останню половину XVI ст. із

подальшим зростанням схематичності та спрощенням зображення, то у Східній Європі саме портретний живопис XVII ст. надає нам найбільш вагомий об'єм інформації. Але при цьому не варто недооцінювати майстерність художників та граверів другої половини XVI ст., які створили чудові високодеталізовані гравюри, що зображують вояків того часу та пояси, які вони носили. Серед зображень просто обгорнутих навколо талії поясів також зустрічаються зображення вузлів, у яких часто кінці поясів замість приховування навпаки випускають під вузлом (Мал. 10), що відрізняє їх від османської традиції зав'язувати пояс у чоловіків.

Такі деталі містяться, зокрема, на зображенні угорського вояка авторства Феррандо Бертеллі (гравюра датована 1569 р.) (зібрання ДМ, інв. номер RP-P-2015-54-12) (Мал. 10, а) («Hongaarse man») та фрагментах з альбому Абраама де Брейна «Omnium pene Europae, Asiae, Africae atque Americae gentium habitus» 1581 р., що зображують русина (Мал. 10, б), польського шляхтича

№6 (2024)

Мал. 11. (а) – Фрагмент портрету великого гетьмана литовського Януша Радзивілла датований приблизно 1654 р. (за Н. Висоцькою); (б) – фрагмент портрету Яківа Собеського датований 1666 р. (© Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького); (в) – фрагмент портрету Лева Сапеги датований ймовірно 1617 р. (© Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь); (г) – фрагмент портрету Владислава IV Ваза датований орієнтовно 1613–1614 рр. (© Galleria degli Uffizi).

(Мал. 10, в), його зброєносця (Мал. 10, г) та угорських вояків (Мал. 10, д, е) («*Omnium rene Eurorae, Asiae, Africae*»). Кінці їхніх поясів перекинуті через пояс навскіс один раз (Мал. 10, в) або кілька, утворюючи хрестоподібний вузол, добре відомий нам за османським матеріалом (Мал. 10, а, б, д, е), а сам кінець замість приховування під поясом, часто навпаки випускали під нього. Кінці прикрашені поперечними смугами та густими тороками, що вказує саме на ткани поясів.

Для розгляду матеріалу наступного XVII ст. ми вирішили використати інший підхід, ніж вище, і спробували згрупувати окремі зображення разом відповідно до типу поясу та послідовності його зав'язування. Це зручніше, оскільки більшість матеріалів цього століття – це індивідуальні портрети.

Пояси, просто обгорнені навколо талії

Оскільки наша мета – оцінити підходи до зав'язування поясів, такі прості пояси не знаходяться у фокусі нашої уваги. Тим не менш, вони варті згадки та наведення окремих прикладів, що демонструють їхній вигляд (Мал. 11). На жаль, портрети не дають нам можливість оцінити розміщення кінців поясів, і ми не знаємо, чи сховані вони під поясом, чи випущені позаду. Дещо далі ми спробуємо підняти тему випущених позаду кінців поясу, але у яких випадках це робили, нам наразі невідомо.

Переходячи безпосередньо до прикладів таких поясів, варто відмітити такі джерела:

– Портрет великого гетьмана литовського Януша Радзивілла (р.ж. 1612–1655) (портрет належить пензлю Даніеля Шульца і датований приблизно 1654 р.) (зібрання НХМБ) (Мал. 11, а) (Высоцкая 136; «*Januš Radziwiłł*» (1)).

– Портрет шляхтича Якова Собеського (р.ж. 1591–1646) (портрет датований 1666 р.) (зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-6206) (Мал. 11, б) (Белікова та Членова 126; «*Portrait of Polish nobleman Jakub Sobieszyn*»).

– Портрет Лева Сапеги (р.ж. 1557–1633) (портрет імовірно 1617 р.) (зібрання НХМБ) (Мал. 11, в) («*Leś Sapieha. Леў Сапега*»).

– Портрет молодого Владислава IV Вази (р.ж. 1595–1648) (портрет належить пензлю Якова Трошеля і датовано орієнтовно 1613–1614 рр.) (зібрання ГУ) (Мал. 11, г) («*Prince Władysław Sigismund*»).

Два з цих поясів – монохромні (Мал. 11, б, в), і нам важко щось сказати про техніку їх виготовлення, а інші два прикрашені поперечними смугами та малюнком (Мал. 11, а, г), що вказує на ткани поясів.

Пояси з хрестоподібним вузлом

Пояси з хрестоподібним вузлом були досить популярними і в XVII ст., але на відміну від другої половини XVI ст., їхній зовнішній вигляд став

а

б

в

г

д

Мал. 12. (а) – Фрагмент портрету князя Станіслава Любомирського датований приблизно 1647 р. (© Muzeum Narodowe w Warszawie); (б) – фрагмент портрету Максиміліана Францішека Оссолінського датований приблизно 1670 рр. (© Zamek Królewski w Warszawie); (в) – фрагмент портрету Кшиштофа Ходкевича середини, другої половини XVII ст. (за Н. Висоцькою); (г) – фрагмент портрету Ольбрахта-Владислава Радзивілла датований 1635 р. (© Нацыянальны мастацкі музэй Рэспублікі Беларусь); (д) – фрагмент портрету Василя Федоровича Люткіна датований 1698 р. (© Государственный исторический музей).

більш схожим на турецькі взірці – з прихованими кінцями поясу (Мал. 12 а–г), хоча нам відомий один приклад кінця століття з випущеним назовні кінцем (Мал. 12, д), що, враховуючи його багатий декор, здається доречним. Можливо, тенденції демонстрації чи приховування кінців поясів, при цій послідовності зав'язування, тісно пов'язана з його декором.

Варто навести такі приклади зображень цих поясів у мистецтві:

– Портрет князя Станіслава Любомирського (р.ж. 1583–1649) (портрет датований приблизно 1647 р.) (зібрання НМБ, інв. номер МР 3202 MNW) (Мал. 12, а) («Portrait of Stanisław Lubomirski»).

– Портрет шляхтича Максиміліана Францішека Оссолінського (р.ж. 1640–1703) із синами (портрет датований приблизно 1670–1680 рр.) (зібрання КЗВ, інв. номер ZKW/4925) (Мал. 12, б) («Maksymilian Franciszek Ossoliński»).

– Портрет Кшиштофа Ходкевича (р.с. 1652) (портрет датований серединою – другою

половиною XVII ст.) (зібрання НХМБ) (Мал. 12, в) (Высоцкая 138).

– Портрет Ольбрахта-Владислава Радзивілла (р.ж. 1589–1636) (портрет датований 1635 р.) (зібрання НХМБ) (Мал. 12, г) («Albrycht Władysław Radziwiłł»; Высоцкая 123).

– Портрет московського стольника Василя Федоровича Люткіна (портрет датований 1698 р.) (зібрання ДІМ) (Мал. 12, д) («Stolnik V.F.Lutkin»).

Сітчасті пояси

Сітчасті пояси на портретах та зображеннях епохи можна виокремити за допомогою характерного лише для цього типу поясів декору (декоративних втулок та оформленню китиць) і рідше, та й з певними допущеннями, за зовнішнім виглядом поясу, його текстурою та закруткою. Розглядаючи раніше османські мініатюри, ми вже використовували декор як потенційний маркер

№6 (2024)

саме сітчастих поясів, а деталізація портретів, які будуть розглянуті нами далі, разом з археологічними знахідками дають міцніше підґрунтя таким припущенням.

Так, нам вдалося віднайти три портрети XVII ст. з зображенням сітчастих поясів, у яких прикрашені кінці виведені праворуч та мають додаткову декоративну функцію. Тут відсутні вузли, а пояс просто обгорнений навколо талії. У випадку четвертого портрета антверпенського купця Ніколаса де Респайна, то тут ми, ймовірно, маємо справу з невдалою спробою зав'язати пояс.

– Портрет шляхтича грецького походження Олександра Корнякта (р.с. 1639) (портрет належить пензлю Миколи Петрахович-Мораховського і датований приблизно 1630 р.) (зібрання ЛІМ, інв. номер Ж-1667) (Мал. 13, а) (Белікова та Членова 122; Демків 400).

– Портрет шляхтича стефана Чарнецького (р.ж. 1599–1655) (портрет, ймовірно, належить пензлю Маттісена Бродера і датований 1659 р.) (зібрання КЗВ, інв. номер ZKW/3411) (Мал. 13, б) («Stefan Czarniecki»).

– Портрет краківського міського радника М.Л. (портрет датований 1673–1700 рр.) (зібрання НМВ, інв. номер МР 148 MNW) (Мал. 13, в) («Portrait of M.L.»).

– Портрет антверпенського купця Ніколаса де Респайна в турецькому костюмі (портрет належить пензлю Пітера Пауля Рубенса і датований приблизно 1619 р.) (зібрання МЗГК, інв. номер GK 92) (Мал. 13, г) («Nicolas de Respaigne»; «Peter Paul Rubens»).

Також висока деталізація ще двох портретів XVII ст. дозволяє нам з високою ймовірністю стверджувати, що на них зображені саме сітчасті пояси, просто обгорнуті навколо талії, які виділяються своїм об'ємом та текстурою.

– Портрет короля Владислава IV Вази (р.ж. 1595–1648) (портрет належить пензлю Пітера Соутмана і датований приблизно 1626 р.) (зібрання ВП, інв. номер Wil.1134) (Мал. 13, д) («Claesz Soutman»).

– Портрет шляхтича Юрія Оссолінського (р.ж. 1595–1650) (портрет середини XVII ст.)

(зібрання ЛНГМ, інв. номер Ж-5938) (Белікова та Членова 128; «Marcin Krasicki») (Мал. 13, е).

Пластичність сітчастих поясів легко дозволяє їх скручувати та перекручувати у вузли. А тому низку поясів із зображеннями одного (Мал. 14, а–в) чи двох (Мал. 14, г–д) перекручених вузлів ми також відносимо до сітчастих⁷. Ймовірно, їх починали зав'язувати спереду, а обгорнувши один раз довкола талії, перекручували пояс та заводили кінці назад (у випадку одного вузла), або ж знову обгортали талію та знову перекручували пояс (у випадку двох вузлів). Усі ці портрети так само датуються XVII ст.

– Портрет короля Яна II Казимира (р.ж. 1609–1672) (портрет належить пензлю Даніеля Шульца і датований приблизно 1650 р.) (зібрання НМ, інв. номер NMGrh 1273) (Мал. 14, а) («John II Casimir»).

– Портрет великого гетьмана литовського Януша Радзивілла (р.ж. 1612–1655) (портрет належить пензлю Даніеля Шульца і датований приблизно 1654 р.) (зібрання НХМБ) (Мал. 14, б) («Januš Radziwiłł» (2)).

– Портрет хорватського дворянина Петара Зринського (р.ж. 1621–1671) (портрет датований 1650–1660 рр.) (зібрання УНМ, інв. номер МТКС. 1523) (Мал. 14, в) (Várkonyi 24; «Portrait of Péter Zrínyi»).

– Портрет угорського дворянина Міклоша Естергазі (р.ж. 1582–1645) (портрет середини XVII ст.) (зібрання УНМ, інв. номер МТКС. 36) (Мал. 14, г) (Várkonyi 36; «Esterházy M»).

– Портрет Ладислава Кубіна (портрет другої половини XVII ст.) (зібрання ОГ, інв. номер О 167) (Мал. 14, д) («Podobizeň Ladislava Kubínyiho»).

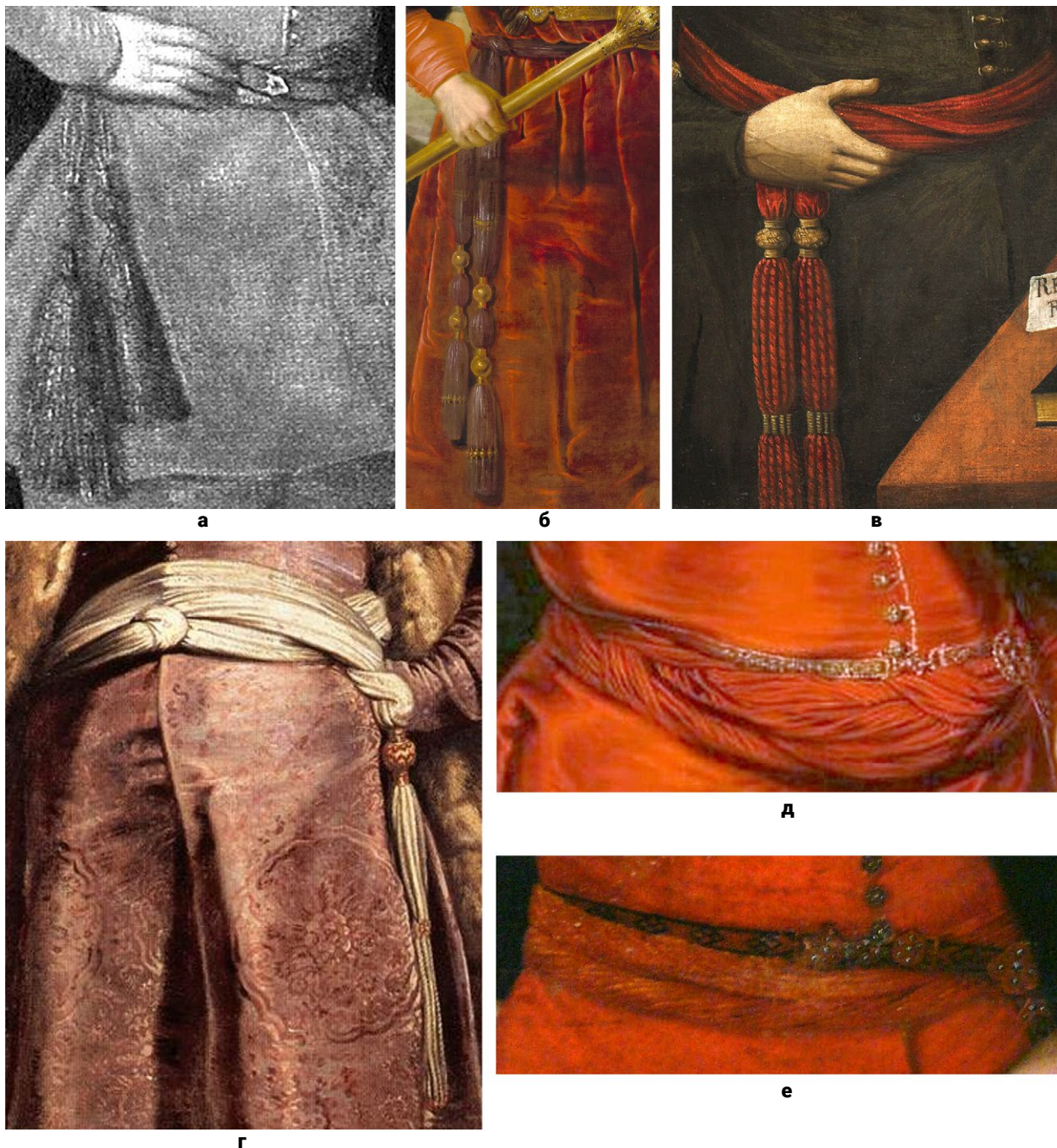
– Портрет угорського дворянина Гаспара Естергазі (р.ж. 1628–1652) (портрет середини XVII ст.) («Baron Gáspár Esterházy»).

Зображення, які демонструють моду на виведення кінців поясу

Як було згадано раніше, фронтальні зображення персонажів портретів часто не дають можливості оцінити вигляд поясу ззаду. Для

⁷ Звичайно, таке віднесення до сітчастих поясів цілком може бути помилковим. Адже зображення текстур деяких поясів які наведені на (Мал. 14) є більш «гладкими» та дещо відрізняються від текстур поясів з (Мал. 13). Тому ми не можемо відкидати можливість використання і тканих поясів при такому методі зав'язування.

Мал. 13. (а) – Фрагмент портрету Олександра Корнякта написаний приблизно 1630 рр. (за Р. Демківим; © Львівський історичний музей); (б) – фрагмент портрету Стефана Чарнецького датований 1659 р. (© Zamek Królewski w Warszawie); (в) – фрагмент портрету краківського міського радника датований 1673–1700 рр. (© Muzeum Narodowe w Warszawie); (г) – фрагмент портрету антверпенського купця Ніколаса де Респайна написаний біля 1619 р. (© Museumlandschaft Hessen Kassel); (д) – фрагмент портрету польського короля Владислава IV Вази написаний біля 1626 р. (© Pałac w Wilanowie); (е) – фрагмент портрету Юрія Оссолінського середини XVII ст. (© Piotrus).

нашого огляду це важливо через те, що часто кінці поясів виводили назовні з боків чи позаду, і побачити це ми можемо лише на обернених спиною чи боком персонажах. Тут ми зібрали разом низку віднайдених нами малюнків, які демонструють подібні ракурси, та на жаль

одночасно унеможливають оцінку послідовності зав'язування поясу і наявність/відсутність вузлу попереду.

До таких зображень належить, зокрема, низка гравюр, які створив стефано делла Белла в середині XVII ст. Це зображення польського

№6 (2024)

шляхтича, створене в 1644–1647 рр. (зібрання ММ, інв. номер 17.50.17-225) (Мал. 15, а) («A Polish nobleman in court dress»), польського конюха, датоване 1662 р. (зібрання ММ, інв. номер 67.553.9) («A Polish Groom Bathing Horses») та польського вершника, датоване 1651 р. (зібрання ММ, інв. номер 1986.1180.664) («Two Polish horsemen»). Принаймні на одній із них (Мал. 15, а) можна чітко розрізнити обидва кінці поясу, а зображення на двох інших занадто схематичне і не дає можливості оцінити деталі. Але всі вони показують певну традицію або моду в зав'язуванні поясів, за якою кінці поясів виводяться позаду.

Більше деталей ми можемо побачити в альбомі гравюр «Certamen equestre caeteraque solemnna Holmiae Suecorum, a.o MDCLXXII mense decbr celebrata cum Carolus XI omnium cum applausu aviti regni regimen capesseret», який був створений Давидом Клекер-Еренштралем у 1672 р. У ньому була зображена «Велика карусель» – парад кіннотників на урочистостях з нагоди вступу на престол нового короля Карла XI, який проходив у Стокгольмі 18 грудня 1672 р. («Certamen equestre caeteraque solemnna Holmiae Suecorum»). Ракурси та одяг не дають можливості скласти повну картину, але навіть так можна побачити велику різноманітність підходів до зав'язування поясів серед османських⁸ та польських вершників. Інколи ми не бачимо жодних випущених кінців поясу, що цілком може говорити про їх приховування, але частіше кінці поясів звисають по боках учасників процесії, і тут можна виокремити декілька груп зображень. У першій видно один звисаючий кінець поясу з одного боку (різні ракурси фігур часто демонструють такі кінці поясів як на правому, так і на лівому боці) (Мал. 15, б), але це не означає, що він лише один, про що свідчить наступний блок, де гарно видно, що кінці поясів могли виводитися по обидва боки (Мал. 15, в, г). Третій блок демонструє виведення обох кінців поясу разом на правому боці (Мал. 15, д, е). А четвертий показує цікаву особливість у зав'язуванні поясів, при якій частина одного з кінців поясу провисає поблизу точки виведення кінця поясу (Мал. 15, е–з).

⁸ Треба зауважити, що це досить рідкісний випадок виведення кінців поясів у османів. Можливо тут ми маємо справу із перевдяганням у османів.

а

б

в

г

д

Мал. 14. (а) – Фрагмент портрету польського короля Яна II Казимира написаний біля 1650 р. (© Nationalmuseum, фото Anna Danielsson); (б) – фрагмент портрету великого гетьмана литовського Януша Радзивілла датований приблизно 1654 р. (© Нацыянальны мастацкі музэй Рэспублікі Беларусь); (в) – фрагмент портрету хорватського дворянина Петара Зринського атований 1650–1660 рр. (© Hungarian National Museum); (г) – фрагмент портрету угорського дворянина Міклоша Естергазі датований серединою XVII ст. (© Hungarian National Museum); (д) – фрагмент портрету Ладислава Кубіна датований другою половиною XVII ст. (© Oravská galéria).

Мал. 15. (а) – Фрагмент гравюри Стефано делла Белла середини XVII ст., що зображає польського шляхтича (© The Metropolitan Museum of Art); (б–з) – фрагменти гравюр «Великої каруселі» 1672 р. авторства Давида Клекер-Еренштраля (© Bibliothèque nationale de France); (и) – фрагмент полотна «Смерть святого Владислава» Томмазо Долабелли датований 1630-ми рр.; (і) – фрагмент полотна першої половини XVII ст. «Владислав IV Ваза, король Польщі, приймає капітуляцію штабу Михайла Борисовича Шеїна під Смоленськом, 1 березня 1634 р.» (© PAN Biblioteki Kórnickiej); (і) – фрагмент гравюри Абрахама ван Вестерфельда середини XVII ст. «Перевезення пораненого Михайла Кричевського до Януша Радзивілла після битви під Лоевом 1 серпня 1649 р.» (за J. Drescik).

У Королівській капелі Костелу Успіння Пресвятої Діви Марії в Кракові (в Белянах) зберігається полотно «Смерть святого Владислава», що належить пензлю Томмазо Долабелли та датується 1630-ми рр. Чоловік на колінах зображений спиною до глядача, що дозволяє побачити несиметричні кінці синього тканого поясу (Мал. 15, и) («Smierc sw Władysława»).

Також зустрічаються зображення, на яких кінці поясу спеціально симетрично розносяться і виводяться позаду на певній відстані один від одного. Такий вигляд має пояс вершника з картини, створеної невідомим художником після 1634 р. – «Владислав IV Ваза, король Польщі, приймає капітуляцію штабу Михайла Борисовича Шеїна під Смоленськом, 1 березня 1634 р.» (Мал. 15, i) («Władysław IV Waza król Polski przysięgający kapitulację») та пояс одного зі шляхтичів на гравюрі Абрахама ван Вестерфельда «Перевезення пораненого Михайла Кричевського до Януша Радзивілла після битви під Лоевом 1 серпня 1649 р.» (гравюра є копією XVIII ст., зібрання МВП, інв. номер 16612A*) (Мал. 15, i) (Drescik 412). Можна помітити декоративну кульку на кінці останнього поясу, що нагадує схожі в османській мініатюрі (Мал. 5, з; 6, д; 9, е) і може говорити про те, що це сітчастий пояс.

Пояси з плетеного шнуру

Як ми згадували вище, пояси з плетеного шнуру в певній мірі можна вважати візитівкою угорського костюму другої половини XVII–XVIII ст. Зібрані в пучки шнури намотувалися навколо талії та фіксувалися за допомогою гудзика на одному кінці поясу і петлі на іншому. Інколи на портретах можна помітити декоративні китиці довгої петлі, що звисають нижче поясу (Мал. 16 г, з). Їх могли намотувати у різний спосіб. Найчастіше його намотували в два, три або чотири оберти навколо талії так, щоб пучки розташовувалися один над одним, а стьожки утворювали симетричний малюнок на різних рівнях. Саме за таким його характерним виглядом пояс можна розрізнити на низці портретів XVII–XVIII ст. (Мал. 16). У деяких випадках його могли довільно перекручувати (Мал. 16, а) або скручувати на петлю попереду (Мал. 16, в, е, ж), але деталі такого намотування нам невідомі.

Враховуючи активне поширення цих поясів у другій половині XVII ст., ми дозволили собі

дещо розширити хронологічні межі початком XVIII ст., включивши такі приклади:

– Портрет угорського магната та князя Пауля I Естергазі (р.ж. 1635–1713) (портрет належить пензлю Бенджаміна Блока і датований 1655 р.) (зібрання ЗФ) (Мал. 16, а) («Paul I. Esterházy»).

– Портрет трансильванського князя Ференца II Ракоці (р.ж. 1676–1735) (портрет написаний в 1684 р.) (зібрання УНМ, інв. номер МТКС. 2254) (Мал. 16, б) (Pásztor 27; Tompos 115; Várkonyi 27).

– Портрет хорватського державного діяча Івана Закмарді з Діянковця (р.ж. 1600–1667) (портрет XVII ст.) (зібрання ММК, інв. номер ГМК-498) (Мал. 161, в) («Vremeplov: 25. 04. 1667»).

– Акварелі із альбому «Régi erdélyi viseletek» кінця XVII ст., що зображають угорського шляхтича та придворного (Мал. 16, е) (Várkonyi and Galavics fig. 2, 3).

– Портрет угорського військового та політичного діяча Іштвана Кохарі (р.ж. 1649–1731) (портрет початку XVIII ст.) (зібрання УНМ) (Мал. 16, г) («Portrait of István Kohágy»).

– Портрет угорського дворянина Імріха Горват-Стансіта (р.ж. 1653–1712) (портрет початку XVIII ст.) (зібрання СНГ, інв. номер О 4868) (Мал. 16, д) («Podobizeň Imricha Horvátha-Stansith»).

– Портрет угорського дворянина Марека Горват-Стансіта (р.ж. 1699–1715) (портрет датований 1715 р.) (зібрання СНГ, інв. номер О 4865) (Мал. 16, е) («Marek Horvath-Stansith»).

– Портрет невідомого (портрет першої половини XVIII ст.) (зібрання ГМБ, інв. номер А 712) («Portrét muža s citrónom»).

– Акварелі з альбому «Галерея традиційного костюму Трансильванії» (нім. Trachten-Kabinett von Siebenbürgen), який був створений в 1729 р. на основі акварелей 1692 р. («Trachten-Kabinett von Siebenbürgen»). Наприклад, зображення Дердя Ракоці (Мал. 16, ж) («Trachten-Kabinett... Georgivs Rakoczi Jun») та угорця (Мал. 16, з) («Trachten-Kabinett... Ein Ungrischer Hollunk»).

Пояси з хусткою

Як і у випадку з зображеннями османів, хустки за поясом активно носили й у Східній Європі. Можливо, ця традиція якраз походить із Османської імперії, звідки вона у другій половині

Мал. 16. (а) – Фрагмент портрету Пауля І Естергазі написаний Бенджаміном Блоком в 1655 р. (© AndreastDerName); (б) – фрагмент портрету Ференца ІІ Ракоці написаний в 1684 р. (за L. Tompos; © Hungarian National Museum); (в) – фрагмент портрету XVII ст. Івана Закмарді з Діянковця (© Gradski muzej Križevci); (г) – фрагмент портрету початку XVIII ст. Іштвана Кохарі (© Hungarian National Museum); (д) – фрагмент портрету початку XVIII ст. Імріха Горват-Стансіта (© Slovenská národná galéria); (е) – фрагмент портрету Марека Горват-Стансіта написаний в 1715 р. (© Slovenská národná galéria); (є) – зображення угорського дворянина з альбому «Régi erdélyi viseletek» (за Á.R. Várkonyi та G. Galavics); (ж) – зображення Дердь Ракоці з альбому «Trachten-Kabinett von Siebenbürgen»; (з) – зображення угорця з альбому «Trachten-Kabinett von Siebenbürgen».

XVI ст. потрапила до Угорщини, а в наступному столітті поширилася далі.

– Зображення угорського вершника з альбому «Кавалерія різних народів» («Diversarum gentium armatura equestris») авторства Абраама

де Брейна (гравюра датована 1577 р.) (зібрання ДМ, інв. номер RP-P-OB-26.971) (Мал. 17, а) («Hongaarse edelman te paard»).

– Зображення поляка з манускрипту другої половини XVI ст. «Théâtre de tous les peuples et

№6 (2024)

Мал. 17. (а) – Фрагмент зображення угорського вершника датований 1577 р. (© Rijksmuseum); (б) – фрагмент зображення поляка другої половини XVI ст. (© Ghent University Library); (в) – фрагмент портрету польського шляхтича Олександра Яна Яблоновського датований 1740 р. (© Muzeum Narodowe w Kielcach); (г) – фрагмент гравюри «Великої каруселі» 1672 р. авторства Давида Клекер-Еренштраля (© Bibliothèque nationale de France); (д) – фрагмент портрету Григорія Гамалії датований 1688–1690 рр. (за Г. Беліковою та Л. Членовою).

nations de la terre avec leurs habits et ornemens divers, tant anciens que modernes, diligemment depeints au naturel par Luc Dheere peintre et sculpteur Gantois» авторства Лукаса де Геера (р.ж. 1534–1584) (Мал. 17, б) («Théâtre de tous les peuples»).

– Портрет шляхтича Олександра Яна Яблоновського (р.ж. 1670–1723) (портрет датований 1740 р.) (зібрання КНМ, інв. номер MNKi/M/1625) (Мал. 17, в) («Aleksander Jan Jablonowski»).

– Фрагмент гравюри «Велика карусель» – параді кіннотників на урочистостях з нагоди вступу на престол нового короля Карла XI, який проходив у Стокгольмі 18 грудня 1672 р.

(Мал. 17, г) («Certamen equestre caeteraque solemnia Holmiae Suecorum»).

– Портрет Григорія Михайловича Гамалії (р.ж. 1630–1702) (портрет датований 1688–1690 рр.) (зібрання НХМУ, інв. номер Ж-181) (Мал. 17, д) (Белікова та Членова 138, 139; Белецкий 209).

Наприкінці статті, перед спробою підсумувати все викладене вище, варто все-таки повторитися. Ця робота вийшла досить обмеженою й усе ще не може відповісти на велику кількість питань, які може поставити перед нею читач. Адже дефіцит матеріальних зразків поясів XVI–XVII ст. не дає нам можливості оцінити їхню гнучкість

та можливості у зав'язуванні вузлів, які ми бачимо на зображеннях. Часто на малюнках ми не можемо відокремити техніку виготовлення поясів, якщо не маємо зображення їхніх чітких маркерів. У цьому разі ми вимушені диференціювати пояси досить умовно, припускаючи, що перекручені вузли ми бачимо у випадку сітчастих поясів, а більш пласкі хрестоподібні вузли – тканих поясів. Сподіваємося, наступні практичні експерименти зможуть пролити світло на це питання.

Загалом же найбільш поширених підходів до зав'язування поясів виявилось досить небагато. Так, ткани прикрашені пояси часто просто обмотувалися навколо талії, демонструючи привабливий декор (Мал. 4, в; 5, а, б; 7, а, б; 11). Але частіше пояси зав'язували у «вузли». Об'ємний вузол, послідовність зав'язування якого нам ще незрозуміла (Мал. 5, д, ж; 7, е–з), на нашу думку, є найбільш раннім і зустрічається на османських зображеннях XV, XVI та початку XVII ст. Але у християнській Східній Європі він здається не прижився.

Здається, найбільш поширеним в Османській імперії та досить поширеним у Східній Європі став хрестоподібний вузол, який широко використовувався і для тканих поясів, і для сітчастих (Мал. 6; 7, и–ї; 10, а, б, д; 12). Але підхід до його зав'язування вже ще викликає питання. Так, з одного боку, османські жіночі персонажі (Мал. 6, г, д; 7, ї; 9, е, є) демонструють виведення кінців поясу з обох боків вузла, що вказує на його формування обома кінцями поясу. Але групування кінців поясу на одному боці вузла на європейських зображеннях (Мал. 10, д; 12, д) може також говорити про те, що цей вузол міг зав'язуватися й інакше.

Іншим поширеним вузлом став перекручений вузол, який є характерним, скоріш за все, для сітчастих поясів (Мал. 4, д–е; 5, в, г; 14). У залежності від довжини поясу його власник міг закручувати один чи два вузли.

Дещо менш поширеним був вузол із перекинутим навскіс одним кінцем поясу (Мал. 5, и, і; 7, в–д), який можна вважати половиною хрестоподібного, а також декоративний бант (Мал. 7, л–н), який ми можемо бачити на зображеннях татар та юнаків в османській мініатюрі.

Дещо окремо від них усіх розташований пояс із кільцем (Мал. 8), носіння якого, ймовірно, носило невідоме нам символічне або релігійне значення.

Щодо виведення кінців поясу назовні, то розгляд зображень показує більшу схильність до цього в Східній Європі, ніж у Високій Порті, де виводили кінці поясів переважно жінки. Розміщення кінців поясу досить сильно різнилося і, ймовірно, залежало від моди. Наприкінці XVI ст. кінці поясів часто виводилися попереду (Мал. 10), відразу біля вузла. У XVII ст. це положення змінилося, і тепер кінці виводилися або разом на правому боці, або ж симетрично з обох боків чи позаду (Мал. 15).

Насамкінець, користуючись можливістю, автор хотів би висловити подяку усім, хто сприяв у написанні та наданні додаткових матеріалів до цієї статті. Зокрема, науковому колективу Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського за консультації та дозвіл використання фотографій поясів із колекції музею (Мал. 1), науковому колективу Бібліотеки Корнік Польської академії наук за дозвіл використання фотографії фрагменту картини «Владислав IV Ваза, король Польщі, приймає капітуляцію штабу Михайла Борисовича Шеїна під Смоленськом, 1 березня 1634 р.» (Мал. 15, і), Вірі Гупало за дозвіл використання фотографій сітчастих поясів (Мал. 2, а–г), а також Рафалю Швеліцькому, Людмилі Климук та Левку Ткачу за корисні поради, критику та допомогу у пошуку матеріалу.

Скорочення

- ВП – Вілянівський палац (пол. Pałac w Wilanowie), м. Варшава, Польща.
- ГМБ – Галерея мистецтва Братислави (слов. Galéria mesta Bratislavy), м. Братислава, Словаччина.
- ГУ – Галерея Уффіці (іт. Galleria degli Uffizi), м. Флоренція, Італія.
- ДІМ — Державний історичний музей (рос. Государственный исторический музей), м. Москва, Росія.
- ДМ – Державний музей (нід. Rijksmuseum), м. Амстердам, Нідерланди.
- ЗПД – Збройова палата Дрездена (нім. Die Rüstkammer), м. Дрезден, Німеччина.
- ЗФ – Замок Форхтенштейн (нім. Burg Forchtenstein), м. Форхтенштейн, Австрія.
- КЗВ – Королівський замок у Варшаві (пол. Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum. Rezydencja Królów I Rzeczypospolitej), м. Варшава, Польща.
- КНМ – Келецький національний музей (пол. Muzeum Narodowe w Kielcach), м. Кельці, Польща.
- ЛІМ – Львівський історичний музей, м. Львів, Україна.
- ЛНГМ – Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького, м. Львів, Україна.
- МВП – Музей Війська Польського (пол. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie), м. Варшава, Польща.
- МЗГК — Музей землі Гессен Кассель (нім. Museumslandschaft Hessen Kassel), м. Кассель, Німеччина.
- МІГ – Музей Івана Гончара, м. Київ, Україна.
- ММ – Метрополітен музей (англ. The Metropolitan Museum of Art), м. Нью-Йорк, США.
- ММК – Міський музей в Крижевцях (хорв. Gradski muzej Križevci), м. Крижевці, Хорватія.
- МПТ – Музей палацу Топкапи (тур. Topkapı Sarayı), м. Стамбул, Туреччина.
- НМ – Національний музей (шв. Nationalmuseum), м. Стокгольм, Швеція.
- НМВ – Національний музей у Варшаві (пол. Muzeum Narodowe w Warszawie), м. Варшава, Польща.
- НМК – Національний музей у Кракові (пол. Muzeum Narodowe w Krakowie), м. Краків, Польща.
- НМЛ – Національний музей у Любліні (пол. Muzeum Narodowe w Lublinie), м. Люблін, Польща.
- НХМБ – Національний художній музей Білорусі (біл. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь), м. Мінськ, Білорусь.
- НХМУ – Національний художній музей України, м. Київ, Україна.
- ОГ – Галерея міста Орава (слов. Oravská galéria), м. Орава, Словаччина.
- ПК – Турецьке зібрання палацу Карлсруе (нім. die Karlsruher Türkenbeute), м. Карлсруе, Німеччина.
- СНГ – Словацька національна галерея (слов. Slovenská národná galéria), м. Братислава, Словаччина.
- УНМ – Угорський національний музей (угор. Magyar Nemzeti Múzeum), м. Будапешт, Угорщина.
- ЧІМ – Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, м. Чернігів, Україна.

Бібліографія

- «A Polish Groom Bathing Horses.» *The Metropolitan Museum of Art*, www.metmuseum.org/art/collection/search/376668. Accessed 1 July 2024.
- «A Polish nobleman in court dress, standing in center, seen from behind, another nobleman to right in background, plate 19 from «Diversi capricci».» *The Metropolitan Museum of Art*, www.metmuseum.org/art/collection/search/376386. Accessed 1 July 2024.
- «Albrycht Władysław Radziwiłł.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrycht_Władysław_Radziwiłł.PNG. Accessed 1 July 2024.
- «Aleksander Jan Jabłonowski.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Aleksander_Jan_Jabłonowski.JPG. Accessed 1 July 2024.
- Atıl, Esin. *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*. Washington: National Gallery of Art; New York: Harry N. Abrams, Inc, 1987.
- «Baron Gáspár Esterházy de Galántha (1628 - 1652).» *EsterhazyWikii*, [de.esterhazy.net/index.php/Baron_Gáspár_Esterházy_de_Galántha_\(1628_-_1652\)](http://de.esterhazy.net/index.php/Baron_Gáspár_Esterházy_de_Galántha_(1628_-_1652)). Accessed 1 July 2024.
- «Bilder aus dem türkischen Volksleben.» *Europeana*, www.europeana.eu/de/item/2048602/data_item_onb_codices_2BZ96709606. Accessed 1 July 2024.
- Çelebi, Evliyâ. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Akkirmau - Belgrad - Gelibolu - Manastır - Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp*. 5. Kitap. 1. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Çelebi, Evliyâ. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bnhçesnrny, Çerkezistan, Dağistan, Kalmukistan, Saray, Moskova*. 7. Kitap. 2. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- «Certamen equestre caeteraque solemnna Holmiae Suecorum, a.o MDCLXXII mense decbr celebrata cum Carolus XI omnium cum applausu aviti regni regimen capess...» *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84471510/f32. Accessed 1 July 2024.
- «Claesz Soutman Władysław Sigismund Vasa.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Claesz_Soutman_Władysław_Sigismund_Vasa.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Códice de trajes.» *Biblioteca Digital Hispánica*, bdh.bne.es/bnearch/detalle/bdh0000052132. Accessed 1 July 2024.
- Collingwood, Peter. *The Techniques of Sprang*. New York: Watson-Guptill, 1974.
- «Costumes de la Cour du Grand Seigneur.» *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525057428. Accessed 1 July 2024.
- Drażkowska, Anna. *Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Torun: Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2008.
- Dreścik, J. J. «Kampanie wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego przeciw powstaniu Chmielnickiego w rysunkach Abrahama van Westervelt.» *Muzealnictwo wojskowe*, 7, 2000, p. 397–427.
- Ember, Maria. «XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákól.» *Folia Archaeologica*, t.19, 1967, s. 151–183.
- Erduman-Calis, Deniz, editor. *Tulpen, Kaftane und Levni / Tulips, Kaftans and Levni*. Hirmer Verlag GmbH, 2008.
- «Esterházy M.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/Fájl:Esterházy_M.jpg. Accessed 1 July 2024.
- Grupa, Małgorzata. *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI-XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*. Torun: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005.
- Gutkowska-Rychlewska, Maria. «Wzorzyste polskie pasy siatkowe w XVII i XVIII w.» *Polska Sztuka Ludowa*, t.19, №1, 1965, s. 54–56.
- «Hongaarse edelman te paard, Abraham de Bruyn (attributed to), 1577.» *Rijksmuseum Amsterdam*, hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.88789. Accessed 1 July 2024.

- «Hongaarse man, Ferando Bertelli, 1569.» *Rijksmuseum Amsterdam*, hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.599602. Accessed 1 July 2024.
- «Janusz Radziwiłł (1612–1655)» (1). *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Janusz_Radziwiłł_(1612–1655).jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Januš Radziwił. Януш Радзівіл (D. Schultz, 1654)» (2). *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Januš_Radziwił._Януш_Радзівіл_(D._Schultz,_1654).jpg. Accessed 1 July 2024.
- «John II Casimir (1609–1672), King of Poland, c. 1650.» *Nationalmuseum*, collection.nationalmuseum.se:443/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collecton&objectId=15943&viewType=detailView. Accessed 1 July 2024.
- «Leü Sapieha. Ле҃ Сапера.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Leü_Sapieha._Ле҃_Сапера_(1616).jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Maksymilian Franciszek Ossoliński (?) z synami.» *Cyfrowa Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie*, kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt-15597-maksymilian-franciszek-ossolinski-z-synami. Accessed 1 July 2024.
- «Marcin Krasicki summer 2017.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Marcin_Krasicki_summer_2017_048.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Marek Horvath-Stansith v zemianskom kroji ako 16 ročný.» *Web umenia*, www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_4865. Accessed 1 July 2024.
- «Mittelalterliche Handschriften – Türkisches Kostümbuch.» *Staats- und Universitätsbibliothek Bremen*, brema.suub.uni-bremen.de/ms/content/titleinfo/1616749. Accessed 1 July 2024.
- «Nicolas de Respaigne.» *Objektdatenbank von Hessen Kassel Heritage*, datenbank.museum-kassel.de/33907/. Accessed 1 July 2024.
- «Omnium pene Europae, Asiae, Aphricae atque Americae gentium habitus ; [suivi de] Exhibemus hoc libello Romani pontificis, episcoporum, monachorum, aliorumque sacerdotum quorum aliquid scire potuimus imagines...» *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8447144v/f51.item. Accessed 1 July 2024.
- Paszkowski, Marcin. *Dzieie Tureckie, y utarczki Kozackie z Tatory. Tudziesz też, o Narodzie, Obrzędziech, Nabożenstwie, Gospodarstwie, y Rycerstwie &c. Tych Pogan, ku wiadomości ludziom roznego stanu pozytywne. Przydany iest do tego, Dictionarz ięzyka Tureckiego, y Disputatia o wierze Chrześciańskiey, y Zabobonach Bisurmańskich etc. Przez Marcina Paszkowskiego, na czworo Xiąg rozdzielone opisane y wydane.* Krakow, 1615. *Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa*, www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/71483/edition/86827. Accessed 1 July 2024.
- Pásztor, Emese. «Száz év múltán : ismét a «majc-kérdéshez».» *Ars decorativa*, №18, 1999, pp. 7–35.
- «Paul I. Esterházy de Galantha.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_I._Esterházy_de_Galantha.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Peter Paul Rubens - Portrait of Nicolas de Respaigne.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_Paul_Rubens_-_Portrait_of_Nicolas_de_Respaigne_-_WGA20361.jpg. Accessed 1 July 2024.
- Petrasch, Ernst und and. *Die Karlsruher Türkenbeute. Die Türckische Kammer des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden-Baden.* München: Hirmer, 1991.
- «Pieter Coecke van Aelst | Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz (Customs and Fashions of the Turks).» *The Metropolitan Museum of Art*, www.metmuseum.org/art/collection/search/336313. Accessed 1 July 2024.
- «Podobizeň Imricha Horvátha-Stansith.» *Web umenia*, www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_4868. Accessed 1 July 2024.
- «Podobizeň Ladislava Kubínyiho.» *Web umenia*, www.webumenia.sk/dielo/SVK:OGD.O_167. Accessed 1 July 2024.

- «Portret Adama Szaniawskiego herbu Junosza.» (1) *Muzeum Narodowego w Lublinie, zamek-lublin*. pl/katalog-zbiorow/artefakt/168/portret-adama-szaniawskiego-herbu-junosza/. Accessed 1 July 2024.
- «Portret Adama Szaniawskiego herbu Junosza.» (2) *W muzeach*, wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/4Cs6lBLUOQc3ssslXRry_portret-adama-szaniawskiego-herbu-junosza-. Accessed 1 July 2024.
- «Portret Franciszka Ksawerego Sokolnickiego (1715–1779).» *Muzeum Narodowe w Krakowie, zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/290952*. Accessed 1 July 2024.
- «Portret Michała Tarnowskiego (1670-1712).» *Muzeum Narodowe w Krakowie, zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/498026*. Accessed 1 July 2024.
- «Portrét muža s citrónom.» *Web umenia*, www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.A_712. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of Aleksander Zaklika Czyżowski (?–1761), castellan of Połaniec.» *National Museum in Warsaw*, cyfrowe.mnw.art.pl/en/catalog/445972. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of István Koháry 18. c.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_István_Koháry_18._c..jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of M.L., Kraków city councillor.» *National Museum in Warsaw*, cyfrowe.mnw.art.pl/en/catalog/444881. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of Péter Zrínyi 1650s 1660s.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Péter_Zrínyi_1650s_1660s.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of Polish nobleman Jakub Sobieszyn.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Portrait_of_Polish_nobleman_Jakub_Sobieszyn.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Portrait of Stanisław Lubomirski (1583–1649).» *National Museum in Warsaw*, cyfrowe.mnw.art.pl/en/catalog/445994. Accessed 1 July 2024.
- Posta, Bela. *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. Kolozsvár, 1918.
- «Prince Władysław Sigismund.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Prince_Władysław_Sigismund_-_detail.jpg. Accessed 1 July 2024.
- Schuckelt, Holger. *Die Türckische Cammer*. Dresden: Sandstein Kommunikation, 2010.
- Serpil, Bagci, et al. *Ottoman Painting*. Ankara: Kultur ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010.
- «Stefan Czarniecki.» *Cyfrowa Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie*, kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt-1585-stefan-czarniecki. Accessed 1 July 2024.
- «Smierc sw Wladyslawa.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Smierc_sw_Wladyslawa.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Stolnik V.F.Lutkin.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Stolnik_V.F.Lutkin.jpg. Accessed 1 July 2024.
- Szwelicki, Rafał, i Anna Drażkowska. «Pasy siatkowe.» *Krypty grobowe kościoła pw. Św. Franciszka z Asyżu w Krakowie w świetle badań interdyscyplinarnych. Tom 1: Archeologia – Historia – Kostiumologia*. Pod redakcją Anny Drażkowskiej. Torun: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK, 2020, s. 361–371.
- «The Rålbamb Costume Book.» *Göran Bäärnhelms webbplats*, goran.baarnhielm.net/draktbok/eng/INTRO.HTM. Accessed 1 July 2024.
- «Théâtre de tous les peuples et nations de la terre avec leurs habits et ornemens divers, tant anciens que modernes, diligemment depeints au naturel par Luc Dheere peintre et sculpteur Gantois.» *Ghent University Library*, lib.ugent.be/viewer/archive.ugent.be%3A79D46426-CC9D-11E3-B56B-4FBAD43445F2#?c=&m=&s=&cv=45&xywh=-1371%2C-323%2C5178%2C3758. Accessed 1 July 2024.
- Tompos, Lilla. «... Száztíz szál sinor húsz gombra... Adatok a magyar zsinóröv készítéséről.» *Ars Decorativa*, №27, 2009, pp. 111-124.
- «Trachten-Kabinett von Siebenbürgen.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/Category:Trachten-Kabinett_von_Siebenbürgen. Accessed 1 July 2024.

- «Trachten-Kabinett von Siebenbürgen - Ein Ungrischer Hollunk od Ledienter.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Trachten-Kabinett_von_Siebenbürgen_-_Ein_Ungrischer_Hollunk_od_Ledienter.jpg. Accessed 1 July 2024.
- «Trachten-Kabinett von Siebenbürgen - Georgivs Rakoczi Jun.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Trachten-Kabinett_von_Siebenbürgen_-_Georgivs_Rakoczi_Jun.jpg. Accessed 1 July 2024.
- Turnau, Irena. *Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Semper, 1999.
- «Two Polish horsemen with their horses facing left, from «Figures on Horseback» (Cavaliers nègres, polonais et hongrois).» *The Metropolitan Museum of Art*, www.metmuseum.org/art/collection/search/375776. Accessed 1 July 2024.
- Várkonyi, Ágnes R. and Géza Galavics. *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból.* Budapest: Európa, 1990.
- Várkonyi, R.A. «Variationen über die ungarische geschichte: die bilder der ausstellung. Ungarn 1526–1790.» *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1980-1988.* Edited by Nagy Ildikó, Hungarian National Gallery, 1989, pp. 7–46. *Könyvtár | Hungaricana*, library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_Ek_09_1980_88/. Accessed 1 July 2024.
- «Vremeplov: 25. 04. 1667. umro je Ivan Zakmardi Dijankovečki.» *Gradski muzej Križevci*, www.gradski-muzej-krizevci.hr/?p=1707. Accessed 1 July 2024.
- Ursu, Emil-Constantin, coord. *Comori arheologice restaurate in Bucovina.* Suceava, 2006.
- «Władysław IV Waza król Polski przyjmujący kapitulację sztabu Michaiła Borysowicza Szeina pod Smoleńskiem, 1 marca 1634 r. nieokreślony malarz polski.» *Platforma Cyfrowa Biblioteki Kórnickiej*, platforma.bk.pan.pl/pl/search_results/268530. Accessed 1 July 2024.
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией.* Т. 11. Санкт-Петербург: Тип. М. Эттингера, 1879.
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией.* Т. 13. Санкт-Петербург: Тип. А.М. Котомина и К., 1884.
- Белецкий, Платон. *Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв.* Ленинград: Искусство, 1981.
- Белікова, Галина, та Лариса Членова. *Український портрет XVI–XVIII століть.* Київ: ТОВ «Артанія Нова», 2006.
- Васа (Селівончык, В.І.). *Беларускія народныя паясы. Тэхнікі вырабу. Арнамент.* Мінск: Беларуская навука, 2014.
- Вишневская, Ирина и др., ред. *Сокровища османских султанов из собрания Музея Топкапы, Стамбул.* Москва: Музеи Московского кремля, 2010.
- Высоцкая, Надзея. *Жываніс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў: фрэска, абраз, партрэт.* Мінск: Беларусь, 1980.
- Гупало, Віра. «Дослідження крипти №3 під Бернардинським костелом у Дубні.» *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, вип. 11, 2007, с. 315–336.
- Гупало, Віра. *Бернардинський монастир у Дубні та фунеральна культура волинської шляхти в XVII – першій половині XIX століття (за матеріалами археологічних досліджень).* Львів: Простір-М, 2022.
- Демків, Р. «Портрети родини Корняків: до проблеми дослідження.» *Народознавчі зошити*, № 3-4, 2009, с. 396–400.
- Доде, З.В. *Костюм населения Северного Кавказа VII–XVII веков (Реконструкция этносоциальной истории).* Дис. док. наук, Институт археологии РАН, Москва, 2007.
- Зайченко, В.В. «Старовинні коштовні пояси у зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Каталог.» *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць.* Випуск 6. Під ред. О. Коваленко та ін. Чернігів: Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, 2005, с. 129–146.

- Зайченко, В.В. «Декоровані тканини та вбрання з колекції В.В. Тарновського у збірці Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Каталог.» *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. Випуск 17. Під ред. О. Коваленко та ін. Чернівці: Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, 2016, с. 15–25.
- «Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков.» *Чтения в императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете*. Книга 3, Москва: Университетская типография, 1862, с. 1–90.
- Козакевич, Олена. «Українські народні мереживні та в'язані вироби кінця XIX – початку XXI століття: історіографія питання.» *Народознавчі зошити*, №5, 2014, с. 951–966.
- Козакевич, Олена. «Традиція плетіння сітчастих поясів: техніка, етнолокальні особливості, декор.» *Народознавчі зошити*, №4, 2020, с. 841–853.
- Косміна, Оксана. «Вбрання української еліти XVII–XVIII ст.» *Соціум. Альманах соціальної історії*, вип. 11-12, 2015, с. 330–364.
- Кривонос, В.П., упор. *Східна торгівля Львова в середині XVI – першій половині XVII ст.: збірник документів*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011.
- Левинсон-Нечаева, М.Н. «Одежда и ткани XVI–XVII веков.» *Государственная оружейная палата Московского Кремля. Сб. научных работ по материалам Государственной оружейной палаты*. Москва: Искусство, 1954, с. 307–386.
- «Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову.» *Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической комиссией*. Том 8, Санкт-Петербург, 1884, с. 949–1204.
- Петровський, М.Н. і К.Г. Гуслистий, ред. *Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.: збірка документів (1639–1648 рр.)*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1946.
- «Пояс плетений чоловічий.» *Музей Івана Гончара*, honchar.org.ua/collections/detail/2571. Дата звернення 01 Липня 2024.
- «Пояс чоловічий» (1). *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*, choim.org/пояс-чоловічий-2/. Дата звернення 01 Липня 2024.
- «Пояс чоловічий» (2). *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*, choim.org/пояс-чоловічий/. Дата звернення 01 Липня 2024.
- «Пояс чоловічий першої половини XVIII ст.» (1). *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*, choim.org/пояс-чоловічий-першої-половини-xviii-с-2/. Дата звернення 01 Липня 2024.
- «Пояс чоловічий першої половини XVIII ст.» (2). *Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського*, choim.org/пояс-чоловічий-першої-половини-xviii-с/. Дата звернення 01 Липня 2024.
- Славутич, Євген. *Військовий костюм в Українській козацькій державі: уніформологічний словник*. Київ: Інститут історії України, 2012.
- Славутич, Євген. «Одяг козацької старшини Гетьманщини (друга половина XVII – перша третина XVIII ст.)» *Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. №22, 2013, с. 577–602.
- Тменов, В.Х. *Город Мертвых (Позднесредневековые склеповые сооружения Тагаурии)*. Орджоникидзе: Ир, 1979.
- Челеби, Эвлия. *Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века)*. Выпуск 1. Земли Молдавии и Украины. Москва: Издательство восточной литературы, 1961.
- Челеби, Эвлия. *Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века)*. Выпуск 2. Земли Северного Кавказа, Поволжья и Подонья. Москва: Наука, 1979.
- Шаменков, С. «Одяг, військове спорядження та зовнішній вигляд козацької старшини середини – другої половини XVII ст.» *Стрій*, №2 (ч.2), 2020, с. 9–42.